

მ რ ი

№ 5

შ ი ნ ა ა რ ს ი:

მამულის საქმე ჩვენში—გზაში გი დე მოხასხასის, თარ.—ვ. ღ—ძესი; შინაური მიმოხილვა—ჩენია—გ. გვაზავასი; მთა—ალბანელისა; მცირე შენიშვნა მამულებას შექმნათა სეურნადლებად—ივანე თურქია; თეატრი—B; მცდურად—ი. გრი—შაშვილისა; ინგილოთა უოფა-ცნოერება—ზ. ედი—ლისა; ჯაღდა მუფის.—შ. ამირეჯიბისა; მთის ანწივი შამილი—ა. ფრონელისა;

კვირა, 7 მარტი

საპოლიტიკო, სამეც. და სალიტ. ჟურნალი

1910 წ.

მამულის საქმე ჩვენში.

ეროვნული ცხოვრება მეტად რთული მოვლენაა. მას ფართოდ გაშლილი აქვს ფესვები საზოგადოებრივ ცხოვრებაში და როდესაც ამა თუ იმ ერს თავს დაატყდება უბედურება, ჩავარდება გაქირვებაში, მაშინ ყოველივე მის არსებობის მხარეს ერთნაირ მოელის განსაცდელი. დღესაც ჩვენ სწორედ ასეთი დრო დაგვიდგა. ასი წლის განმავლობაში განმანადგურებელმა ცხოვრებამ, უკუღმა ფარცვამ ჩვენი არსებობისა მიგვიყვანა იმ წერტილამდე, როდესაც ყოველი შეგნებული ქართველი ვალდებულია მოიკრიბოს მთელი თავისი ძალ-ღონე და მედგრად შეებრძოლოს ჩვენ განმანადგურებელ ძალებს. ნურავინ იტყვის, რომ განსაცდელი მცირედი იყოს: ნურავინ დაიმშვიდებს გულს იმ მოსაზრებით, რომ დღესაც ჩვენი კულტურული არსებობა თვალსაჩინოა. თუ დღეს ადამიანი ადამიანისთვის მგელია, თუ დღეს არსებობისათვის ბრძოლა გამწვავებულია და უსწორ-მასწორობაზე აგებულ საზოგადოებაში ურიცხვი პიროვნება მსხვერპლად ეწირება საარსებო ბრძოლას, მით უფრო ძლიერი, სასტიკი, შეუბრალებელი და უღმობელია დღევანდელ პირობებში ეროვნული ბრძოლა. და ეს ხდება იმიტომ, რომ როგორც პიროვნულ ბრძოლაში, ისე ეროვნულში არის დამჩაგრელი და დაჩაგრული. როცა პირველს მხარესაა მთელი სახელმწიფო ორგანიზაცია, როცა მის სამართლიან თუ უსამართლო ქცევას ყოველთვის მხარს უჭერს ძალდატანებითი უფლება, ამავე დროს მეორე მხარე მაშინაც მტყუანია, როცა ის მართალია, ის ყოველთვის მტყუანია, რადგანაც დაჩაგრულია. ქართველი ერი დაჩაგრულია, მისი პიროვნება გათელილია და ეს გათელვა იცით თქვენ, რამდენად შორს წავიდა? არაა გასაკვირი, რომ ვინმე ვიგინდარა, თავზე ხელ-აღებული მოვიდეს და თქვენი დედა შეურაცხყოფს, ცუდად მოიხსენიოს, გულსატკენი, შემადრწუნებელი სწორედ ისაა, როცა შვილი თვითონ თავის დედას შეურაცხყოფს. და

ასეთი შემთხვევა დღეს ჩვენმა დუხტირმა ბედმა ბლომად წარმოშობა. ქართველი საქართველოს დამრღვევი, ქართველი ჩვენი არსებობის წინააღმდეგ მოქმედი, ქართველი ქართველთა სიწმინდეთა შემლახველი—ჩვეულებრივი მოვლენაა გახდა.

მიმოიხედეთ ირგვლივ: გადაგვარებულნი ქართველნი ღალატობენ თავის ლიტერატურას, ოჯახს გადაგვარების გზაზე აყენებენ, შვილებს სამშობლო ენას პირიდან აცილიან, მამა-პაპათა სისხლით მორწყულ მამულებს უპატრონოდ სტოვებენ.

ყოველი ერი თავის ალყავების ხანაშიც იძლევა ღვარძლს, მაგრამ როგორც დაძაბუნებულ ყანაშიაც ღვარძლი ღალატობს, ისე ჩვენშიაც ყოველი ბოროტი ძალა ფრთას იშლის და ფართაშებს. ღვარძლიც ძალიან გაიზარდა. ერი დასწეულდა, მაგრამ არა ისე, რომ განკურნება არ შეეძლოს. ხოლო რომ ის გასწორდეს, რაც ასი წლობით გაფუჭებულია, რომ აღდგეს ძველი სულიერი ძალა და ისევ თავი ადამიანად ვიგრძნოთ, რომ მიძინებულმა ეროვნულმა სულმა კვლავ გამოიღვიძოს და ფრთა გაშალოს, ამისათვის საჭიროა ყველა ჩვენი მოკეთენი შემოკრბენ, ყველა ჩაებას საერთო ფერხულში და ეროვნულ საკურთხვევლზე ზვარაკად მიიტანოს მაქსიმუმი იმისა, რაც მის ძალ-ღონეს შესწევს.

ცხოვრებაში სენი ნელ-ნელა უჯდება სხეულს და მერე ერთბაშად წააწვება თავს და ეცდება გასრისოს. ჩვენშიაც ასე მოხდა. ნელ-ნელა ვმოქმედებდით ჩვენი არსებობის წინააღმდეგ და ახლა კი იმ წერტილამდე მივალწიეთ, როცა საბელს ყელში გვიჭერენ. განსაკუთრებულის სიხადით შეიძლება ეს ითქვას მიწად-მფლობელობის შესახებ. ას წელიწადს ქართველთა მიწა-წყალი იფანტებოდა, ვინ არ ისაკუთრებდა მას. მაგრამ უკანასკნელ მოძრაობის შემდეგ ისეთი სისწრაფით მოქმედებს ეს პროცესი, რომ პირდაპირ საოცარია. ყოველ კუთხეს კალიასავით მოედო მოსული ხალხი, რომელიც მარჯვე ხელის ხელმძღვანელობით და დახმარებით მამულს მამულზე ხელში იგდებს. საბრზე იქაც-იქი მოგველის,

სადაც თითქო არ მოველოდით. იმერეთის სხვა-და-სხვა კუთხეში სწრაფად იცილებს ფეხს გადმოსახლები-ბის საქმე. გაიყიდა რამდენიმე მამული შავი ზღვის პირას, ამ თხუთმეტ დღეში იცილება ვეებერთელა მამული ნიგოთში, რომელიც წინელ მაჭუტაძეებს ეკუთვნოდა. გაყიდვა მოელის სამეგრელოს თავადის დადიანის თვალ-უწვდენელ მამულს, რომლითაც დღეს მთელი სამეგრელო ცხოვრობს, იცილება სხვა დიდი მამულებიც და ყველაფერი ეს ხდება საოცარ-რის სისწრაფით.

უბედურება ყოველთვის გამომაფხიზლებელია, მაგრამ ჩვენთვის თითქო ამ კანონმაც ძალა დაჰკარ-გა. ასეთ გაპირვების დროს ზოგიერთი სოფლები ერთმანერთს ეჯობებოდნენ, მამულების ფასს საოცრად აღიღებენ და ერთმანეთთან ქიშპობაში გართულ-ნი მამულს ჰკარგავენ.

ამავე დროს კიდევ დარჩენილან ჩვენში ისეთი უვიცნი და თავის თავის და ქვეყნის დამლუბველნი, რომელნიც გაიძახიან: ჩვენ რაზედ შევიძინოთ მამუ-ლები, სულ ერთია, მაინც ჩვენ ხელში ჩაგვივარდებ-ბაო. ის კი არ იციან, თუ რა საბრზე მოელით, ის კი ზრ იციან, თუ როგორ ადვილად შეუძლიათ ერთ მშვენიერ დღეს კეტით იფრინონ და გარეკონ, როგორც უკვე ერეებოდნენ. ის კი არ იციან, რომ მათ იგივე მოელით, რაც მთელ ყირიმში მოხდა: ადგილობრივი მცხოვრები თათრები ცხვრის ფა-რასავით გარეკეს და მათ მამულებზე ციხე-დარბა-ზები ააგეს. ნუ, თუ ეს მათთვის ცხადი არ არის? და თუ ცხადი არაა, ყველა შეგნებულ მამულიშვი-ლის მოვალეობაა, არ დიიშუროს თავისი ძალ-ღონე და ჩააგონოს ეს უბედურნი, თუ რა გზას ადგანან. იმავე დროს მოვალენი ვართ თავშივე მოგსპოთ ის ქიშპობა სოფელთა შორის, რომელმაც ასე აშკა-რად იჩინა თავი. მოვალენი ვართ საქმეს შევუდგეთ და სხვა ღონისძიებაც გამოვანახოთ, რათა კარზე მომდგარ უბედურებას ჯეროვანი მომზადებით დავუ-ხვდეთ.

გზაში

გი დე მოძასანისა

ფ რ ა ნ გ უ ლ ი თ

გუძღენი ან—ს.

კანნიდგან მომავალი ვაცანი სასუქ იყო; დაზარაყო-ბდნენ, ყუყუანენ ერთი მეორეს იცნობდნენ. ტარსკანს რომ გასცდნენ, ვიღამაც სთქვა: „აქა, რომ ჰკლავენ ადამიანს.“ და დაიწვეს დაზარავი ვიღაც საიდუმლო და შეუხერხებელ მკვლელის შესახებ, რომელიც ეს ორი წელიწადის ხან და ხან იმსხვერნებდეს სიღმე მთგზაურის სიღრცხვებს. თუ-აეული ადამიანი თავისებურად გუდაისხმობდა, თვითეული

თავის აზრს უზიარებდა; ქალები კანკალით გაჭურებდნენ ფანჯარასი დამის წველიადს, თანაც შიშს აეტაცა, ვაი თუ უცნებ ვინმემ კარებში თავი შემოჭვოსო! დაიწვეს მოყოლას სისხელი ამბებისა, ცუდი შემთხვევების, ჩქარ მატარებელ-ში გიუებთან მარტოდ-მარტო დარჩენის, საეჭვო ზირებ-თან რამდენიმე საათის გატარების.

თვითეულმა ადამიანმა იცოდა თავისი ღირსების ანეკდოტი, თვითეულს შეეშინებია, წაქცია და შეეკრა რომელიმე ბოროტმომქმედი განსაცვიფრებელ ზირობებში, დადინჯებულის აზროვნებით და გასაცარის გაბე-დულებით. ერთმა ექიმმა, რომელიც ეოკელთავის სამ-თრობით სმხრეთში რჩებოდა, მოინდომა, ჯერმა რომ მოეწია, ერთი ამბის მოყოლა:

— შე ვერასოდეს ვერ ვიგდე ხელთ შემთხვევა, რომელიმე ამგვარ საქმეში გამოქცადან ჩემი გამბედაობა; მაგრამ ვიცნობდი ერთ ქალს, ერთ ჩემ ავადმყოფთა-განს, დღეს იგი მკვდარია, რომელსაც შეემთხვა მეტის-მეტად კანსტრუქივლი ამბავი და იმავე დროს ფრად უცნაური და მეტის-მეტად გრძობიერი.

ეს იყო რუსი, გრაფის შეუდღე მარიამ ბარანოვის, დიდებული ქალი, შესანიშნავის სიღამაზისა. სომ იცით როგორი ღამაზებზე არაან რუსის ქალები, თუ არა და როგორ ღამაზებზე გვეჩვენებინ ჩვენ, თავის ნაზის ცხვი-რით, ზატანა ზირით, მიახლოებულის თვალებით, რა-მეღნიც გამოურგვეკვლის ფერისა არაან, რადც რუსვი ღაჟარდის ფერის, და მათი ცივი სიკეკლეუცე, ცოტად ტლანქი! მათ აქვსთ რადც ავი და მომავადობელი, ამა-ეი და ტუბილი, ნაზი და მრისხანე, სუსებით მოსწონი ფანგისთავის. შეიძლება მხოლოდ მოდემის და ტიპის სხვადასხვაობის მეტი არც არა იყოს რა, რომ ამდენ რა-მეს ვითვალისწინებ მათში.

რამდენიმე წლის განმავლობაში მისი ექიმი ატუბოდა, რომ ფელტვის ავადმყოფობა უნდა კანჩენოდა და სრდილობდა როგორმე დაერწმუნებია სმხრეთ სოფრანკე-თისაკენ წამოსულიყო; მაგრამ იგი მიყინებით უარჯვებოდა ჰეტერბურდის მიტრეებს. ბოლოს წარსულ შემოდგომა-ზედ, იმედიც აღარ ჰქონდა მორჩენისა და ექიმმა კანბრ-თხილას ქმარი, რომელმაც დაუფრებოლი უბრძანა თავის მეუღლეს მანტანს წამოსვლა.

იგი ჩაჯდა მატარებელში, მარტოდ-მარტო ვაცან-ში, მოსამსხურენი-კი სხვა განუთვალეობაში იუყნენ. ვა-გონის კარებთან იჯდა ცოტა სევდიანი, გაჭურებდა სოფ-ლეებსა და დაბებს, ჰგრძნობდა, რომ სრულებით მოწყვე-ტილი იყო. სრულებით კანმარტობელი ცნობრებაში, უბაჟოვად, თითქმის უნათესავოდ, ჰყავდა მხოლოდ ქმარი, რომლის სიუფრული უკვე მკვდარი იყო და რომელიც ასე აკლბდა მას ქვეყნის კანაზირს, და თანაც-კი არ მოჭე-ვებოდა, თითქმის ავადმყოფი მსახური სამეურნალოში გაუტყავნიყო.

თვითეულ სადგურს, მისი მსახური ივანე მიდიოდა კანსკებად, სომ არაფერი აკლია ჩემს ქალებატონსო. ეს იყო მხრევი მსახური ეურ-მოჭრელი და თავდადებული; ეოკელი მისი ბრძანების აღსასრულებლად კანმზადებული.

დადამა, მატარებელი მიჭქრდა მეტის სისწრაფით. მას არ ეკარებოდა ძილი, ძალზედ აღელვებული იყო. უცებ გაიფლო გუნებაში ფულის დათვლა, რომელიც ქმარს მიეცა უკანასკნელ წამს საფრანგეთის ოქროებით. გახსნა ზატარა ჩანთა და მუნღებზედ დაიღინა ღითთინის ბრჭყვიანა ნაკადული.

მაგრამ უცებ ციფმა ნიაზემა დაუბერა სხეულს. განცვიფრებულმა თავი აიღო. კარი იღებოდა. ქანმა მარამა, აღელვებულმა, მსწრაფლად გადაიფარა სათბური კაბაზედ დაერღო ფულზედ და გაიზინდა. რამდენიმე წამსაც გაიარა, შემდეგ გამოჩნდა ერთი ადამიანი, თავშიშველი, ხელში დაჭრილი, ქმინვით, კარვად გამოწყობილი. მიიგდო კარი, დაჯდა, შეხედა თავის მეზობელს ბრჭყვიანა თვალებით, შემდეგ შეიხვია ცხვირსხსოვით ხელი, საიდგანად სისხლი სდიოდა.

ახლგაზრდა ქალი ჰგონობდა რომ შიშისაგან დონე ეცლებოდა. ეს კაცი უთუოდ ხედავდა, როგორ ითვლიდა ოქროს და შევიდა მის განსაცარცვად და მოსაკლავად.

იგი სულ ქალს მისჩერებოდა, ქმნით, უცნაურის სხით, უეჭველია, მზად იყო სცემოდა მას.

უცებ წარმოსთქვა:

— ქალბატონო, ნუ გეშინათ!

ქალმა ვერაფერი უზასუხა, ვერ შეისძლო ზირის გაღება, მხოლოდ გულის ცემა და ყურებში ზუზუნიაღას მოქმედა.

მან განუმეორა:

— ბოროტ-მომქმედი არ გეგონათ, ქალბატონო!

ქალი ისევ ხმას ვერ იღებდა, მაგრამ უცებურ მოძრაობის დროს, მუნღები ერთი მეორეს მოიხედრდა და მისმა ოქრომ იწყო ხალიჩაზედ დენა, თითქმის სწავიშარი დარიდგან წყალი გადმოდისო.

კაცი განცვიფრებით მისჩერებოდა ამ ღითთინის დუღეს და უცებ დაიხარა ასაკრეზად.

შეშინებული ქალი წამოვარდა, ძირს დაჭყნა მთელი თავისი სიმდიდრე და მივარდა კარებს გზასზედ გადასხტომად. კაცი მიუხედა განზრახვას, სწვდა, მოჭვია ხელი, ძლით დააჯინა და ხელების დაჭრით უთხრა: „უური მიგდეთ, ქალბატონო, ბოროტ-მომქმედი არა ვარ და ამის დასამტკიცებლად სკიკრეთუ ამ ფულს და თქვენვე მოგართმევთ. მაგრამ შე დადუშული ადამიანი ვარ, მკვდარი ადამიანი, თუ არ მომიხერხეთ სამზღვარზედ გადასვლას მეტს ვერას გეტყვით. ერთ საათში რუსეთის უკანასკნელ სადგურზედ ვიქნებით; ერთს საათს და ოცს წამში გადავივლით სახელმწიფოს საზღვარს. თუ არ დაუხმარეთ, დავიდუშები. ამისთანავე, ქალბატონო, იცოდეთ, არც არავინ მომიკლავს, არც გამოცარცვავს, არც არაფერი ზატარისების წინააღმდეგე ჩამიღენია. ამის ფიცს გაძლევთ. მეტის თქმა აღარ შემიძლია.

მუნღი მოიყარა, აჭკრიფა ოქრო უველგან, დასაჯდომის ქვეშ, თანაც დაეკებდა შორს გაკრებულ ფულსაც-კი. შემდეგ, როდესაც ტყავის ჩანთა ხელახლა გაიღო, თავის მეზობელს დაუდო, კრინტის დაუძვრელად,

მიუბრუნდა ისევ თავის კუთხეს და დაჯდა.

არც ერთი მათგანი არ იხიროდა. ქალი უძრავად და მუნჯად იყო, ვერ კიდევ შიშისაგან დასრუტებული, მაგრამ თან და თან მიშვიდებოდა. კაცი-კი სრულებით არ იხიროდა, უოველ მოძრაობას მოკლებული იყო; სწორედ იჯდა, თვალებ-გამტკრებული, მეტად გაფითრებული, თითქმის მკვდარიო. ხანდახან ქალი უცებ თვალს შეაფლებდა ხოლმე. მაგრამ უცებვე მოაშორებდა. ასე ოცდა ათი წლის კაცი იქნებოდა, მეტად ღამაში, კარგი ზრდილი ადამიანის ეველა ნიშნებით.

მატარებელი მიჭქრდა წველიადში, გულსაკლავად ბღავდა ღამეში, ხან ახელებდა თავის სიარულს, ხან სრულის სისწრაფით მიდიოდა. მაგრამ უცებ მოუკლო თავის მოძრაობას, რამდენიმეჯერ დასტეინა და სრულებით გახერდა.

ივანე კარებთან გამოჩნდა ბრძანების მისაღებად.

გრაფის მიუღღემ მარამა, აკანკალბულის ხმით, უკანასკნელად თვალი შეაფლო თავის უცნაურ თანამგზავრს, შემდეგ უთხრა თავის მსახურს, მკვანჯე:

— ივანე, დაბრუნდები გრაფთან, ჩემთვის საჭირო ადარა ხარ.

განცვიფრებულმა კაცმა ორივე თვალი გააშტკრა. მან წამოიღულღულა:

— მაგრამ... ქალბატონო.

მან უზასუხა:

— არა, შენ აღარ წამოხვალ, შე გადავიფიქრე. მინდა, რომ რუსეთში დარჩე. დიღი, აი დასაბრუნებელი ფულიც. მომეცი შენი ქული და მოსახურავა.

მოსუცმა მსახურმა, გამტკრებულმა, მოახლდა ქული და გაუშვირა თავისი მოსახურავა, ზასუხის მიუღღემლად, მიჩვეულმა ბატონთა უცებურ სურვილების და კარლუკულ ტირვეულების მორჩილებას. და წავიდა თვალ-ცრემლიანი.

მატარებელი ხელახლად დაიძრა, საზღვარს უახლოვდებოდა.

მაშინ გრაფის მიუღღემ მარამა უთხრა თავის მეზობელს:

— ეს ნათება თქვენთვის არის, თქვენ ხართ ივანე, ჩემი მსახური. მხოლოდ ერთ ზარობას გადაუბ აიხსნა, რასაც შე ჩავდივარ: რომ არსოდეს არ დამეღამავრავოთ, რომ ერთს სიტყვასაც არსოდეს არ შეტყვიოთ, არც მადლობის გამოხასხატავად, არც არაფრისათვის, რაც-კი უნდა იყო.

უცნობმა თავი დაიხარა კრინტის დაუძვრელად.

მალე ხელახლა გახერდა მატარებელი და გამოწყობილმა საზღვრის მოხელეებმა დაათვალიერეს ვაკონი. გრაფის ცლამა გაუშვირა ქალღებობა და ვაკონის კუთხეში მჯდომარე ადამიანზედ მათათებთა უთხრა:

— ეს ჩემი მსახურია ივანე, რომლის ზასაბრტაც აქ არის.

მატარებელი ხელახლად დაიძრა.

მთელ ღამეს იგინი მარტოდ მარტონი დაჩხენს, ორივე დამუნჯებულია.

კათინა, რადგანაც გერმანიის ერთ სადგურზედ

შეჩერდა მატარებელი, უცნობი ჩავიდა; შემდეგ ვაგონის კარებთან მომდგარმა უთხრა:

— მომიტყუეთ, ქაღალტონო, ალექსის გარდასვლა; მაგრამ შე დაგაკარგვინეთ მსახური, მართებულაა, მისი მაგიერობა გავსწიო. ხომ არაფერი გნებავსო?

ქალმა ცივად უპასუხა:

— დამიძახეთ ჩემს მოახლეს.

იგი წავიდა. შემდეგ გაჭქრა.

როდესაც ჩამოდიოდა ზოგიერთ ბუფეტებში, ატეობდა, რომ შორაღჯან მისჩერებოდა მას. ივანი მოვიდა ნუნ მანტანას.

II

ექიმი ერთს წამს დაჩუმდა და ხელახლად განაგრძო:

— ერთ დღეს, ავადმყოფებს რომ ვიღებდი ჩემს სამუშაო ოთახში, დავინახე ერთი მაღალი ყმაწვილი კაცი შემოვიდა და მითხრა:

— ექიმო, მოვედი თქვენთან გრაფის მეუღლის მარიამ ბარანოვის ამბის გასაგებად. მე გახლავართ, თუმცა ის კი სრულებითაც არ მიცნობს, მისი ქმრის მეგობარი.

ვუპასუხე:

— მისი საქმე წასულია. იგი ვეღარ დაბრუნდება რუსეთს.

და ეს კაცი უცებ მოჰყვა ქვითინს, შემდეგ წამოდგა და ბარბაცით გავიდა მთვრალი ადამიანით.

იმევე საღამოს გავუმყლანე გრაფის მეუღლეს, რომ ერთი უცხოელი კაცი მოვიდა ჩემთან მისი ჯანმრთელობის ამბის საკითხავად. მღელვარება და ეტყუა და მომიხარო მთელი ეს ამბავი, რომელიც ეხლა მოგახსენეთ. მან დასძინა:

— ეს ადამიანი, რომელსაც სრულებით არ ვიცნობ, ეხლა აჩრდილივით დამდევს, ყოველ გასვლაზედ ვხვდები მას; იგი მომჩერებია როგორც უცნაურად, მაგრამ არასოდეს-კი არ დამლაპარაკებია.

ცოტას დაფიქრდა და შემდეგ დასძინა:

— აი, სანაძლეოს დავსდებ, რომ ის ეხლა ჩემ ფანჯრის ქვეშ არის.

ადგა სკამ-ლოგინიდან, წავიდა, გასწია ფარდას და მაჩვენა მართლაც ის კაცი, რომელიც ჩემთან მოვიდა, დამჯდარი სასეირნო სკამზედ, სასტუმროსკენ თვალებ აპყრობილი. შეგვნიშნა, წამოდგა და გაგვშორდა, ერთხელაც არ მოუბრუნებია თავი ჩვენსკენ.

ამნაირად დავესწარი განსაკვირებელსა და მწუხარე ამბავს, მუნჯ სიყვარულს ამ ორი არსებისას, რომელნიც ურთერთს არც-კი იცნობდნენ.

მას უყვარდა იგი გადარჩენილი პირუტყვის თავდადებით, მადლობელისა და სიკვდილამდე თავდადებულის. ყოველ დღეს მოდიოდა და მეკითხებოდა: „როგორ არის?“ ზგრძნობდა რომ მეც მიხე-

დარი ვიყავი. და საშინლად სტიროდა, როდესაც ნახავდა ხოლმე მას გავლილს დღითი-დღე უფრო დასუსტებულსა და ფერ-მიხდილს.

ქალი მეუბნებოდა:

— ერთჯელ მეტად არ დავლაპარაკებია ამ განსაკუთრებულ ადამიანს და ასე მგონია, თითქოს ოცი წელიწადია ვიცნობდე მას.

და როდესაც ივანი ხვდებოდნენ ერთი მეორეს ქალი საღამოზედ საპასუხო საღამს აძლევდა დინჯისა და მომხიბლავის ღიმილით. ვგრძნობდი ამ ქალის ბედნიერებას, ასე მიტოვებულის, რომელიც თავის თავს დაკარგულად იცნობდა, ვგულისხმობდი მას ბედნიერად, რომ ასე უყვარდა იგი, ასეთის პატივისცემით და ასეთის სიმუდმივით, ასეთის გადაჭარბებულის პოეზიით, ასეთის ყველაფრისათვის განმზადებულ თავდადებულობით. და მაინც გატაცებულის სიჯიუტის ერთგული იგი ყოვლის უიმედოდ უარჰყოფდა მის მიღებას, მისი სახელის გაგებას, მასთან ლაპარაკს. იგი ამბობდა: „არა, არა, ეს გამიფუჭებდა ამ უცნაურს მეგობრობას. ერთი მეორის უცხოდ უნდა ვიცხოვროთ“.

რაც შეეხება მას, იგი აგრეთვე იყო ნამდვილად ვილაც, დონ კიხოტის მსგავსი, რადგანაც არაფერი არ მოუმოქმედნია ამ ქალთან თავის დასაახლოვებლად. მას ჰსურდა ბოლომდე დაეცვა სულელური ალექსა, რომელიც მან დაუღო ვაგონში, არასოდეს აღარ დალაპარაკებოდა მას.

ხშირად, სისუსტის ხანგრძლივი საათების განმავლობაში, იგი დგებოდა თავის სკამ-ლოგინიდან და მიდიოდა ფარდის გადასაწვევად იმის დასანახავად, თუ იგი იქ იმყოფებოდა, მის ფანჯრებ ქვეშ. და როდესაც დაინახავდა მას, მუდამ უმოძრავს თავის სკამზედ, ბრუნდებოდა ისევ დასაწოლად ბაგეზედ ღიმილ-მოსული.

ერთ დილას მიიცივალა, მიხლოებით ათს საათზედ. სასტუმროდგან გამოსვლისას, იგი მოვიდა ჩემთან, სახე-შემოფოთებული; მან იცოდა უკვე ახალი ამბავი.

— ერთს წუთს მინდა ვინახულო იგი თქვენს წინაშე, მითხრა მან.

ხელი მივეცი და დავბრუნდი სახლში.

როდესაც გარდაცვალებულის ლოგინის წინ წარსდგა, მან ჩაავლო ხელი მის ხელს და დაუწყა ამბორი დაუსრულებელის ამბორით, შემდეგ გავარდა როგორც გონ-მიღებული.

ექიმი ხელახლად დადუმდა, და განაგრძო:

— აი, ნამდვილად, ყველაზედ უფრო იშვიათი შემთხვევა რკინის გზისა, რომელიც მე ვიცი. უნდა სთქვას კაცმა აგრეთვე, რომ მამა-კაცები რაღაც უცნაური სულელები არიან.

ერთმა ქალმა დაბალის ხმით წაილუღლუღა:

— ის ორი არსება ნაკლებ შემოილილი ყოფი-

ლა, ვიდრე თქვენ გგონიათ... იგინი ყოფილან...
იგინი ყოფილან...

მაგრამ მას აღარ შეეძლო ლაპარაკი, ისე სტი-
როდა. რადგანაც მის დასამშვიდებლად გამოსცვა-
ლეს საუბარი, ვერაფერს გაიგო, რისი თქმაც უნდო-
და მას.

ვ. ლ—ძე.

შინაური მიმოხილვა

მონობის არსებითი თვისება ის არის, რომ
რამდენსაც მეტს თავს დახრი, იმდენს მეტს მოგარ-
ტყამენ. ჩვენდა საუბელუროდ, როცა სხვებმა თავისუფლება მოიპოვეს, ჩვენთვის მაშინ გაიჭედა მონობის ბორკილი და აღმოჩნდა, რომ მონურ გრძნობათა გამოხატვაში ჩვენ მეტად დავწინაურებულიყავით. აქედან მოყოლებული დღემდის ხალხი, თუ საზოგადო მოღვაწენი ხშირად ერთმანეთს ეჭიშპებოდნენ ამ მონურ გრძნობათა გამოძვლავებაში და არ სცხვენოდათ საქვეყნო სიკეთედ გამოცხადებით ის, რაც ქვეყნის დამლუპველი იყო; ამ მელაკუდოას და წარამარად მონურ ღრეკას მოჰყვა ის შედეგი, რომ არამც თუ მოსულნი გვეთვლავდნენ, ჩვენ თვითონ დავიწყეთ თავის თავის თელვა. ყოველი მშობლიური აბუჩადავიგდეთ, ბევრმა ქართული ენა ოჯახიდგანაც განაძევა, ბევრმა გვარიც კი გადაიკეთა, ქართველობა არ დამწამონო, გაჩნდნენ დღევანდელი რაინდები, რომელნიც ქართულ საზოგადო კრებაზედაც ქართულად ბაასს ერიდებიან. და რაღა ვასაკვირველია ამის შემდეგ, როცა შენ თვითონ შენ თავს არ აფასებ, ვილაც „უსტინოვიჩმა“ ცხოველებიც გვიწოდოს!.. განა ეს პირველი შემთხვევაა? განა უსტინოვიჩები თავის აზრს ცხოვრებაში არ ატარებენ? განა ჩვენც არ ვშველით მათ? ჩვენ არ დავიჯინეთ ისინი თავზედ? დიხ! დავძაბუნდით და ყველა ვიგინდარა ფეხს გაგვკრავს, მაგრამ იმედია, ამ დამძაბუნების ხანასაც თავს დავალწევთ, მოვესწრობით იმ დროს, როცა ქართველ უსტინოვიჩებსაც ბურთს პირში ჩავსჩრით და ნამდვილ უსტინოვიჩებსაც გზას ვუჩვენებთ. ხოლო ამისათვის საჭიროა მეტი თავ-მოყვარეობა, მეტი შეგნება, მეტი მუშაობა. და სანამ ჩვენს შებღალულ სახელს აღვადგენდეთ, მანამდის უღომობელი ბრძოლა ყველა უსტინოვიჩების წინააღმდეგ...

* *

ახირებულმა მოვლენამ გაიღვა ფესვი ჩვენს საზოგადო საქმეებში. ადამიანი გამოდის საზოგადოებრივ ასპარეზზე, უკისრნია პასუხის-საგები ადგილი და იმავე დროს ის აწარმოებს თავის საქმეებს, რომ არ შეუძლია საზოგადოებას თავის ნამოქმედარის

ანგარიში მისცეს. ამის გამო ისედაც ღარიბ საზოგადოებაში გამეფდა თვითნებობა და აუტანელი მიდგომ-მოდგომა, საქმის გადაფურცება, საზოგადოებრივობის შესუსტება. ვერ ვახერხებთ, მცირედი საქმე მაინც ისე ვაწარმოვოთ, რომ ყველაფერი ნათლად სჩანდეს და ორგულსაც არ შეეძლოს, რაიმე ბრალი დაგვდოს. როგორც მოგეხსენებათ, დღეს ქუთაისში შენდება ქართულ გიმნაზიისთვის საკუთარი ბინა. სარევიზიო კომისიამ განიხილა შენობის საქმეთა ხელმძღვანელების, დებუტატთა საკრებულოს მოქმედება და აი რას გვეუბნება: „ბევრს ხარჯს გასამართლებელი საბუთი არ მოეპოება,“ „საკრებულოსათვის წალბულ ზედ-მეტ ფულიდან 400 მან. უსესხებიან კერძო პირისათვის. ბევრს მოსამსახურე პირს ფული წაუღია უკანონოდ.“ ასეთ საქმის წარმოებას კომისიის წევრი ბ. საყვარელიძე განმარტავს: „უწესებულება ანგარიშის წარმოებაში საარაკოა“. ყველაფერი ეს ნათლად გვიჩვენებს, რომ საქმის წარმოებაში არ ყოფილა დაცული ის წესი, რომელიც აუცილებელივს საჭიროა ყოველ საზოგადო საქმეში. თუ თქვენ ერთი გროშიც რამ მივიღიათ საზოგადოებისაგან რაიმე საქმისათვის, ამ გროშს ისე არ ხარჯავთ, რომ მისი დანიშნულება ცხადი იყოს ყველასათვის, ამით სახელს იტებთ საზოგადოების წინაშე და თვითონ საქმესაც აფერხებთ. ამიტომაც ჩვენ წინადაც ალგენიშნავს და ეხლაც განმეორებით მოვითხოვთ სასტიკად თვალ-ყური ედევნოს ყოველივე საზოგადო საქმეს, რათა ძველებური სისტემა თვითნებობისა ერთხელ და სამუდამოდ აღმოფხვრას.

* *

გურულები მუდამ გაჰყვიროდნენ და ამაცობდნენ — ჩვენ განათლების საქმეში სხვემს ვუსწრებთო. მაგრამ თურმე ესეც გადაარბებული ბაქიობა ყოფილა. თვარა რა წარმოსადგენი იყო, რომ გურიის შუაგულში, ისიც ქალაქში, ოზურგეთში იმდენი კაცი არ გამოჩნდებოდა, რომ ერთი უბადრუკი სამკითხველო ესაზრდოებიათ? მაგრამ სამწუხაროდ ფაქტი ასეთია, დღეს ოზურგეთის სამკითხველო გაუქმებულია.

* *

გაჩაღდა გადმოსახლების საქმე. გადმოსახლების სამმართველო საოცარის მხნეობით შესდგომია თავის მიზნის განხორციელებას და გადაუწყვეტია ყოველ უწინარეს ყოველი ღონე იღონოს და დაასახლოს შავი ზღვის ნაპირები. ასეთივე ბედი მოელის ტფილისის გუბერნიასაც. ჩვენი ხალხი კი უმიწაწყლოდ უნდა დარჩეს და გაბოგანების ბზას დაადგეს. ასე ზრუნავენ ჩვენს კეთილ-დღეობისთვის...

ჩეხია

II

ლიტერატურაში ძლიერ ხშირია და მიღებული შედარება რუსეთისა და ავსტრო-უნგრეთისა. მართლაც ოროვე სახელმწიფო შესდგება სხვა და სხვა ერისაგან და ის ეროვნული ევოლუცია, რომელიც გამოიარა ავსტრო-უნგრეთმა, ალბად რუსეთსაც არ ასცდება.

როგორც ეხლანდელს რუსეთში, მაშინდელ ავსტრიაში მიღებული და გამეფებული იყო შინაურ პოლიტიკაში ორი პრინციპი: **ცენტრალიზმი** და **გერმანიზაცია**. სახელმწიფოს ცენტრად აღსარებული იყო ქალაქი ვენა, იქ მოთავსებული და მოგროვილი ყოველი უმაღლესი საადმინისტრაციო და საკანონმდებლო დაწესებულებანი და იქიდან განაგებდნენ მთელს იმპერიას. ეს იმპერია შესდგებოდა მრავალი ერებისაგან. აი უმთავრესნი იმათაგანი:

გერმანელები	11 მილლ.
უნგრელები	8 „
ჩეხები	6 „
პოლონელები	4 „
უკრაინელები	3 „

ეს რიცხვი მხოლოდ მილიონებშია გამოხატული და ისიც მხოლოდ დაახლოვებითა; მაგრამ აქედანვე სჩანს, თუ რა დიდ ძალას წარმოადგენენ ჩეხები. თუ უნგრეთს განვაცალკევებთ და ავიღებთ კერძოდ ავსტრიას, რომლის ნაწილს შეადგენს ჩეხია, მაშინ პოლიტიკური მნიშვნელობა ამ ერისა უფრო საგულისხმეო იქნება. ავსტრიაში გერმანელი მხოლოდ 9 მილიონია და ამისთანა სახელმწიფოში 6 მილიონ ჩეხებს უნდა ჰქონოდა შესაფერი ფასი და გავლენა.

მაგრამ არა. ერთხელ განადგურებული და დაღუპული ქვეყანა ძვირად იღგავს ფეხს. იგი—წულმოწყვეტილია, დაქსაქსული, დაფანტული, თავმარტყრელი და შეურბეგელი. არა სჩანს ერთობა, არ არსებობს შეთანხმებული მუშაობა. ამითი ჰსარგებლობს უფრო მომზადებული და მოწყობილი ერი და განაგრძობს თავის ბატონობას. ამ ბატონობისთვის საჭირო არის ორი საგანი: ერთი—ცენტრი სახელმწიფოსისა, რომლის ირგვლივ უნდა სტრიალებდეს ცხოვრება მთელი ქვეყნისა, და მეორე—გარდაქმნა და გადაგვარება სხვა ერებისა. რუსეთში ამ გადაგვარებას ჰქვიან გარუსება, ავსტრიაში—გაგერმანელება ან გერმანიზაცია. მაშინდელ ავსტრიაში, როგორცა ვსთქვით, ეს ორი მიმართულება მტკიცედ იყო დაყენებული და განვითარებული. ადვილობრივ მმართველობას ჩეხიის პროვინციებში არა ჰქონდა თითქმის არავითარი მნიშვნელობა და გერმანიზაცია კი ჩქარის ნაბიჯით მიდიოდა წინ. „თეთრი გორის“ დამარცხების შემდეგ განდევნილი იყო ყოველ დაწესებულებიდან ჩეხური ენა. ქა-

ლაქების თვითმმართველობა გერმანელების ხელში იყო, თუმცა მათი რიცხვი, თუნდაც მაგალითად პრაჰაში, არ აღემატებოდა 20% ყველა მცხოვრებისას. სასამართლოში ისმოდა მხოლოდ გერმანული ენა და უნივერსიტეტში ლექციებს იმავე ენაზე ჰკითხოვდნენ. მხოლოდ სასოფლო სკოლებში მიღებული იყო ჩეხური ენა, მაგრამ ამას თითქმის არავითარი მნიშვნელობა არა ჰქონდა, რადგანაც სწავლის გასაგრძობად და უმაღლესი ანუ საშუალო განათლების მისაღებად აუტრლებლად საჭირო იყო გერმანული ენა. ამ ნაირად თითქმის უმრავლესი ნაწილი უმაღლესი წოდებისა—აზნაურობა და მსხვილი ბურჟუაზია—ჩეხურად თითქმის სულ ვერ ლაპარაკობდა. თეატრებში და საკრებულო ადგილებში ისმოდა მხოლოდ გერმანული ენა. ბევრს ოჯახებშიდაც იგი იყო გამეფებული. მოწინავე კლასებს ჰბაძავდა უფრო დაბალი კლასიც. ქალაქ პრაჰის სასიერნო ქუჩები და ბაღები ამ მხრივ სწორედ ჩვენ „გოლოვინის პროსპექტს“ წაგავდა, სადაც ყოველი ქართველი მიაჩნაკუნებს თავის დამტყვეულ რუსულს და ქართულად ლაპარაკი კი ან არ შეუძლია, ან ეჩოთირება.

ამნაირად ბრძოლა თავიდანვე განსაზღვრული იყო. საჭირო იყო ეროვნული ცენტრის გადმოტანა ჩეხიის დედა-ქალაქში და განუწყვეტელი ბრძოლა გერმანელების გავლენის წინააღმდეგ—დაუცხრომელი შრომა ეროვნულ ნიადაგზე. განმთავისუფლებელმა მოძრაობამ 1848 წლისამ, რომელმაც დიდი ცვლილება მოახდინა შუა-ევროპის სახელმწიფოებში, დიდი სარგებლობა მოუტანა აგრედვე ჩეხიას. ეს ქვეყანა აღმოჩნდა კარგად მომზადებული უწინდებული ლიტერატურული, შრომა და სიტყვიერი ქადაგება უქმად კი არ დაკარგულა. საერთო რევოლუციონურმა მოძრაობამ მთელს იმპერიაში ფეხზე წამოაყენა ჩეხიაც. მთელი უნგრეთი; მამასადამე, თითქმის მთელი ნახევარი იმპერიისა აჯანყებული იყო და ითხოვდა თავის ეროვნულ უფლებათა განხორციელებას. ისტორიული მომენტი მშვენიერი იყო. ასეთი მომენტები ორჯერ კი არა ჰხდება ისტორიაში და ვაი იმ ერს, რომელსაც ამისთანა მომენტებში არ გამოუჩნდებიან ნიჭიერი მეთაურები; ვაი იმ ერს, ვინც უცილობის და ველური მიდრეკილების გამო ვერაფრით ვერ ისარგებლებს, ვერაფერს მოახერხებს, ხელს ვერ ასწევს; რომ ადვილად მოსწყვიტოს ნაყოფი ისტორიული მოძრაობით ჩამოდრეკილი ტოტებისაგან.

ჩეხიამ ხელიც, ასწია და მოსწყვიტა კიდევ, რაც მოსაწყვეტი იყო. პირველადვე პრაგის მცხოვრებლებმა მოითხოვეს გათანასწორობა ორი ენისა ყოველ სახელმწიფო და საზოგადო დაწესებულებაში და აქედან თანდათან გადავიდნენ უფრო ვრცელ პოლიტიკურ მოთხოვნებზე. არჩეული იქმნა „ეროვნული კომიტეტი“. იმან შეიმუშავა პო-

ლიტიკური პროგრამა, რომელიც შეეხებოდა როგორც ადგილობრივ რეფორმებს, აგრეთვე ვრცელი ეროვნული უფლებების გადაწყვეტას და მოწესრიგებას. არჩეულ იქნა განსაკუთრებით კომისია და გაგზავნილი იმპერატორის წინაშე. მთელს ჩეხიაში ისე სდულდა ცხოვრება, საერთო გატაცება იმ წერტილამდე მივიდა, რომ ცხოვრების დღილის შეჩერება შეუძლებელი გახდა—პრაჰის ქუჩებზე ატყდა რევოლუციონური ბრძოლა. ამით ისარგებლა მართებლობამ: დაუშინეს ქალაქს ზარბაზანი, შემოუსისეს ჯარი, და სისხლით მორწყულ ქუჩებზე მალე აღადგინეს „მშვიდობიანობა“. იმედებს მოედლო ბოლო. რევოლუცია დამარცხდა მთელს იმპერიაში და ამ დამარცხებას მოჰყვა რეაქცია.

ჩეხიისთვისაც დაიწყო ახალი ხანა უბედურებისა. ყოველი მისი ეროვნული დეწესებულება, თუ რამე ეხდა, გაუქმებულ იქნა. მოსპეს საზოგადოებანი, დაჰხურეს სკოლები, დაკეტეს ჟურნალ-გაზეთები. უმთავრესი მეთაურები მოძრაობისა შეიპყრეს და ჩაადგეს ციხეების ჯურღმულებში, ზოგი დაახრჩვეს, ზოგი განდევნეს. მაგრამ გაღვიძებული და შეგნებული ეროვნული მისწრაფების ჩაქრობა ვერ შესძლეს. ათი წლის განმავლობაში ავსტრიის მმართველობა სასტიკად ებრძოდა ყოველ ეროვნულ ძარღვის ცემას ჩეხიაში, მაგრამ ამით არა გამოვიდა-რა. ხალხი უფრო გამოფხიზლდა, უფრო შეიგნო. თავისი დაჩაგრული მდგომარეობა და როდესაც ავსტრიამ,—იმ დამარცხების გამო, რომელიც მას არგუნა დიდებულმა გარიბალდემ იტალიაში,—შესცვალა კურსი თავისი შინაური პოლიტიკისა, ჩეხები არამც თუ არ შეურიგდენ მას და სიყვარულით კისერზე არ შემოეხვიენენ, არამედ უფრო მეტის გაბედულებით და შეურიგებლობით მოითხოვეს თავისი ეროვნული უფლებანი.

აი რა შიამ ეს უფლებანი: „მიწები ბოჰემიის გვირგვინისა—ამბოგენ ჩეხები—შეადგენენ ერთს სახელმწიფოებრივ ერთეულს. იგი შესდგება ბოჰემიისა, მორავიისა და სილეზიისაგან. ამ ერთეულს იმპერიასთან უნდა ჰქონდეს მხოლოდ თავისუფალი ხელშეკრულობა, მხოლოდ პირობითი და მორიგებითი განწყობილება. დაგვირგვინება წმინდა ვაცლავის გვირგვინით პრიჰაში უნდა იყოს გარეგნული სიმბოლო ამ პოლიტიკური მდგომარეობისა“. აქედგანა სჩანს, თუ რამდენად შორს მიდის ჩეხების მოთხოვნილება. ეს ავტონომია კი არ არის. ავტონომიურ წეს-წყობილებაში, როგორც მოგეხსენებათ, საზოგადო საიმპერიო საკითხები,—როგორც არის, მაგალითად, საერთაშორისო წარმომადგენლობა, სამხედრო საქმე და სამხედრო ზღვაოსნობა, საფინანსო და სადამოყენო პოლიტიკა და ზოგიერთი სხვა,—ამისთანა საკითხები გამოცალკევებულია და ავტონომიურ წეს-წყობილების კომპეტენციაში სრულებით არ შედის. ჩეხებს ამისთანა

ავტონომია აქვსთ კიდევ; ადგილობრივი თვითმმართველობა იმათ თანდათან მოიპოვეს. ჩეხები ითხოვენ უფრო მეტს, ვიდრე მხოლოდ ადგილობრივ თვითმმართველობას: იგინი თხოულობენ სახელმწიფოებრივ უფლებათა აღდგენას. ამას არა ჰპალოვენ თვით ჩეხები. თუ უნგრეთმა მოიპოვა ამისთანა თავისუფლება და შეჰქმნა სახელმწიფოებრივი დუალიზმი, ძალიან ადვილი შესაძლებელია, ამ ორს სახელმწიფოს, ავსტრიას და უნგრეთს, პირობითად შეკავშირებულს, თან დაემატოს მესამე სახელმწიფოც—ჩეხია, და ამით შეჰქმნას სახელმწიფოებრივი ტრიალიზმი.

თეორიულად ამ მოთხოვნილებების წინააღმდეგ კაცი ვერაფერს ვერ იტყვის. მაგრამ ამისთანა შეხედულება რეალურ ცხოვრებასთან წარმოადგენდა სრულს წინააღმდეგობას. მაინც ამ პრაქტიკულ უხერხულობას არ შეუშინდნენ ჩეხიის წარმომადგენლები, და ავსტრიის საკანონმდებლო დაწესებულება (რეისრატი) გამოაცხადეს უკანონოდ. ჩეხიის დებუტატები იქ არ წავიდნენ და უარ-ჰყვეს ყოველი შრომა რეისრატში (1867—1868 წ.წ.). ამ ტაქტიკას არ აკლია სრული ლოლიკური თანდათანობა. თუ ჩეხია სუვერენული სახელმწიფო უნდა იყოს და მხოლოდ პირობით შეკავშირებული ავსტრიასთან, აშკარაა, ამისთანა ქვეყანა ვერ მიიღებდა მონაწილეობას სხვა ქვეყნის საკანონმდებლო პალატაში. იგი თავის პალატას თვითონ ითხოვდა კერძოდ და დამოუკიდებლად. ლოლიკურად, ვიმეორებ, ეს—ასეა. მაგრამ რამდენად ხელსაყრელია მხოლოდ განყენებული ლოლიკა პრაქტიკულ ცხოვრებაში?! ჩეხიას ათასი საჭიროება ჰქონდა, ათასი ცხოვრებითი საკითხი ელოდა გარჩევას და გადაწყვეტას. მართალია, ეს ათასი საკითხი სულ წვრილმანობა იყო და სრულებით არ ეთანხმებოდა იმ ბუმბერაზ მოთხოვნილებას, რომლის სიმბოლოდ იყო წმ. ვაცლავის გვირგვინი, მაგრამ ამ წვრილმანობის უარ-ყოფაც შეუძლებელი იყო.

აი აქ, ამ ნიადაგზე, შუა გაიფრინა ეროვნული მოძრაობა ჩეხიისა. აქედან იწყება ორი მიმართულება, და იბადება ორი პარტია—ძველი და ახალი ჩეხიისა.

ეს სურათი პოლიტიკური ბრძოლისა გადავლოთ შემდეგისთვის.

გ. გვაზავა.

მ თ ა

ინტელიგენციის სამსჯავროს წინაშე.

ოჯახს უნდოდა თავი დაეღწია თემისათვის, რადგან მისი მისწრაფება მოითხოვდა, რომ თავის ცხოვრების, თავის ბედის და უბედობის მქედელი თვითონ

ყოფილიყო. ოჯახის ამისთანა ლტოლვილება გამოცალკევებისაკენ, მისი მძლავრი სურვილი თემის უღლიდან თავის დაღწევისა აიხსნება სხვა-და-სხვა მიზეზით; სხვათა შორის ოჯახი სცდილობდა თავისი შთამომავლობის პატრონი თვითონ ყოფილიყო, თავისი შვილები თვითონვე დაეწრთვნა და დაეზარდნა თავის მიზნის მიხედვით. იმავე დროს თემი ჩემობდა ახალ თაობის უფროს მზრუნველობას. თემს სურდა, რომ მოზარდი თაობისათვის ხელ-მძღვანელობა თვითონ გაეწია, და ასეთის საშუალებით ყოველი ახალი თაობა გაეხადნა თავის მოქმედების იარაღად. მე განგებ არ ვეხები თემის და ოჯახის უთანხმოების სხვა მიზეზებს, რადგან მიზნად მაქვს ავიხსნა ერთადერთი კითხვა: მაყვალას მოქმედების ხასიათი. მაყვალა იზრდებოდა თავის ოჯახში; მასზე პირველ ხანებში, რასაკვირველია, მოქმედებდა ოჯახი, გვარი. ბავშობიდანვე მას ესმოდა სიმღერები თავის გვარისა და ოჯახის გმირების შესახებ; იგი ყურს უგდებდა ოჯახს, როდესაც იქ ლაპარაკობდნენ სხვა გვარეულობასთან უთანხმოებაზე; ესმოდა ხშირად ქება თავის ჯიშისა, ჩამომავლობისა. ოჯახი უნერგავდა თავის შვილებს მტრულ გრძობას, ზიზღს იმ გვარეულობისადმი, რომელთანაც ჩამოუვარდებოდა სისხლის საქმე. არც მთელ თემს აკლებდა ოჯახი: ხშირად თემობის მოქმედებას კრიტიკას უწევდა და ამ საშუალებით თემის ავტორიტეტს ამცირებდა თავის შვილების წინაშე. ერთი სიტყვით, ოჯახი თავისთვისა ზრდიდა თავის მომავალ თაობას. მაყვალა აშკარად ხედავდა, რომ მისი ოჯახი, მისი გვარი სულ სხვაა. ქალი ხედავდა, რომ მის ოჯახს, გვარს ასულდგმულებს განსაკუთრებული მისწრაფება, იზიდავს თავისებური ინტერესი. ქალი ხშირად მოწმედ იყო მის ოჯახის და გვარეულობის უთანხმოებისა სხვა გვართან ან მთელ თემთან ინტერესების ნიადაგზე; იგი ხედავდა, რომ ამგვარ შუღლის დროს ერთი გვარის ოჯახობა თანხმობით მოქმედებდა და მედგრად ებრძოდა მოწინააღმდეგეს. ამ პირობებში აღზრდილი ქალი იმ დასკვნამდე უნდა მისულიყო, რომ იგი ეკუთვნის სულით და ხორცილთ თავის ოჯახს, გვარს, რომ იგი ვალდებულია მთელის თავის ძალ-ღონით სამსახური გაუწიოს თავის ოჯახს, გვარს. ერთი ნაბიჯი კიდევ, და ქალი ხდებოდა თავის ოჯახის, გვარის ნების ამსრულებელი. ამავე დროს მთიელ ახალგაზდობის (ქალი, გინა კაცი) აზროვნება, ხასიათი, ზნე-ჩვეულება ვითარდებოდა, იზრდებოდა სხვა უფრო დიდ და მძლავრ გავლენის ქვეშ. ამ გავლენას—როგორც ზემოდაც ითქვა— ახდენდა თემი. ასაკში შესული ახალგაზრდობა მონაწილეობას იღებს თემის ცხოვრებაში. ქორწილში, თუ სამღვთაობებში მოზარდი თაობა ისმენს სიმღერას და თვითონაც მღერის. სიმღერაში ხომ მოთხრობილია თემის თავ-განწირული ბრძოლა უცხო ტომებთან ან მონათესავე თემებთან. სიმღერა

ცოცხლად უსახავდა მათ, რა დიდი გაჭირვება გამოუვლია თემს თავის სიცოცხლეში: ხან გამარჯვებული დაბრუნებულა ბრძოლის ველიდან, თუმცა დაუტოვებია იქ არა ერთი და ორი საკუთარი გმირი; ხან სრულებით დამარცხებულა და შემოსეულს მტერს საძირკვლამდე აუოხრებია თემი. ეს და ბევრი ამ გვარი სხვა მასალა, რომელიც ასაზრდოებდა და ავითარებდა ახალგაზდობის გონებასა და ზნეობას, ღრმა შთაბეჭდილებას ახდენდა მასზე. თემის ყოველ წევრში ილექებდა ბოროტების და სიძულვილის გრძობა მტრისადმი; ამავე დროს თემის ყოველ წევრში ინერგებოდა და ღრმად ფესვებს იკიდებდა თანაგრძობა და სიყვარული თემისადმი. ახალგაზდობა იღუმალად თავის თავს ფიცს აძლევდა, რომ უკანასკნელ სისხლის წვეთამდე ემსახუროს თემს და მის მოღალატეს სიცოცხლე მოუსპოს... ახალგაზდობა ესწრებოდა ხატობას,—ამ უწმინდესს და უზენაესს სამსჯავროს მთიელ ხალხისას. აქ, ხატობაში, ყოველი მთიელი რწმუნდებოდა, თუ რა დიდი ძალის პატრონია თემი. მართლაც, რას წარმოადგენდა თემი ხატობას? აქ თემი მოქმედებდა ხალხზე ორ გვარად: როგორც ღვთის ნების აღმასრულებელი, იგი ესაუბრებოდა ხალხს ხევის ბერების და დეკანოზების პირით; ხალხი ხედავდა, რომ ღვთის ძალა თემშია, ვინაიდან თვით ხევის ბერები და დეკანოზები თემის ამორჩეული პირები იყვნენ. როგორც ხალხის ნების გამტარებელი ცხოვრებაში, იგი ხშირად თავის უღიდეს საქმეებს აქ სწყვეტდა. ხალხიც ემორჩილებოდა. ყოველ შემთხვევაში, ხალხი რწმუნდებოდა, რომ თემი აღქურველი იყო ღვთის ძალით და ერის უფლებით. ტყუილად-კი არაა ნათქვამი: „ხმა ერისა—ხმა ღვთისაო!..“ ახალგაზდობა მუდამ ხედავდა, რომ თემი არჩევდა ყოველ თავის წევრის საქმეს, ასამართლებდა ოჯახს, გვარეულობას, სწყვეტდა სათემო საქმეებს და თავისი გადაწყვეტილება კიდევ გაჰყვანდა. თემის ცხოვრებამ, მისმა წეს-წყობილებამ შეჰქმნა ამ გვარი პირობები, და ამ პირობებში მიმდინარეობდა მთიელის სიცოცხლეც. და, რასაკვირველია, მაყვალაც სწორედ ამ პირობებში გაიზარდა და მოქმედებდა. მაყვალა აშკარად ხედავდა, რომ თემი იყო საშიში და მრისხანე, ვინაიდან ღვთის ძალით მოქმედებდა, მაყვალას ისიც შესისხლბორცებული ჰქონდა, რომ თემი—მძლავრი და მკაცრია, რადგან მას ზურგს უმაგრებდა თვით ხალხი. აქედან მაყვალა იმ ღრმა რწმენითა სცხოვრობდა, რომ თემის ნება უნდა იქნეს აღსრულებული, ვინაიდან თემს ვერსად წაუხვალა. თემისა და ოჯახის ცნების შინაარსის გარჩევამ აშკარად დაგვანახვა, რომ მაყვალას ღრმა საბუთი ჰქონდა მიემართნა თემისათვის გაჭირვების დროს. მაგრამ აქვე იხადება კითხვა: თუ მაყვალამ რწმენით მიმართა თემს, რომელმაც მის სასარგებლოდ გადასწყვიტა საქმე, რატომ ვეღარ მოახერხა თავიდან

მოეშორებინა აუტანელი და ტანჯვით სავსე ცხოვრება?

უფრო მივეხლოვდეთ ოჯახს და თემს. თემის და ოჯახის წეს-წყობილების ანალიზმა გამოარკვია ისიც, რომ ამ ორ სოციალურ დაწესებულებათა ინტერესების შეჯახება ნიშნავდა ორი მოპირდაპირე პრინციპის ერთმანეთში ანგარიშის გასწორებას. თემი, როგორც მატარებელი და დამცველი დემოკრატიული პრინციპისა, ებრძოდა ოჯახს, რადგან ეს უკანასკნელი მყარდებოდა და იცავდა კიდევ თვითმპყრობელობის იდეას. თემობას ერთმეოდა ის ძალა, —ეს ზემოდაც ითქვა,—რომლითაც ის მრავალ საუკუნოების განმავლობაში პატრონობას უწევდა თემსა და ოჯახსაც. ყოველი ადამიანი დიდ წინააღმდეგობას ეწევა, როდესაც მის უფლების შელახვას აპირებს ვინმე. და განა თემი მოითბენდა, რომ მისი უფლება სხვაზე გადასულიყო? პირიქით, თემი უნდა ცდილიყო, უკანასკნელი ძალ-ღონე უნდა შემოეკრიბა, რომ თავისი უფლება, თავისი გავლენა ცხოვრებაში შეენარჩუნებინა. მაგრამ ოჯახი თავის მისწრაფებით, როგორც ნედლი ხის სოლი, ისე შეიქრა თემობრივ წეს-წყობილების შუა გულში, და აქედან დაუწყო თემობას ღრღნა. ეს ბრძოლა იყო ფართო, ღრმა და სისტემატიური, ხან მედგარი, ხან მოდუნებული. ამ ბრძოლის გავლენის ქვეშ თემობრივმა ცხოვრებამ ქაყა-ქუყი დაიწყო: ოჯახის დავამ თემი დაშლის და დარღვევის გზაზე დააყენა. აშკარად სჩანდა მაშინვე, რომ ოჯახი თანდათან ძლიერდებოდა, თემი-კი სუსტდებოდა: რასაც ჰკარგავდა თემი, ის ემატებოდა ოჯახს. რასაკვირველია, თემობის და ოჯახის შეჯახება მარტოდ-მარტო არ ხდებოდა. ამ შეჯახებაზე დიდი გავლენა ჰქონდა საქართველოს მაშინდელ პოლიტიკურ მდგომარეობასაც, რაზედაც ქვემოთ იქნება ნათქვამი ორიოდ სიტყვა.

სწორედ თემობის და ოჯახის შორის გამწვავებულ დროს დაიბადა, გაიზარდა და განვითარდა მაყვალა. ოჯახის და თემის ამ სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლაში მაყვალა ირყევა და ვერ გამოარკვეულა, ვის მიემხროს—ოჯახს, თუ თემს. იმ ფაქტში, რომ მაყვალა თავის ნებით ირჩევს მიჯნურს და სიტყვას აძლევს, მხოლოდ მასზე გათხოვდეს, იხატება თემი, თემის გავლენა, იმ ფაქტში, რომ მაყვალა—მის უნებურად—მამამ გაათხოვა სხვაზე, აშკარად მოსჩანს ოჯახი, ოჯახის გავლენა. იმ შემთხვევაში, რომ მაყვალა თავს დაანებებს ქმარს და მიმართავს თემის სამართალს ქმართან დავაში, მაყვალაში იღვიძებს თემი; და თუ მაყვალა, მიუხედავად თემის გადაწყვეტილებისა, ისევ უბრუნდება თავის ქმარს, ამ საქციელით მაყვალა თავს უხრის ოჯახს. ამ რიგად, მაყვალამ ორჭოფი ადგილი დაიჭირა თემსა და ოჯახს შორის, რის გამო მაყვალა ამ ბრძოლის მსხვერპლი გახდა. მაყვალა—ეს ხორციელად მოვლინებული დავა ოჯახისა და თემობი-

სა. მაყვალამ ვერ ისარგებლა თემის ძალ-ღონით, რაც ადვილი მოსახერხებელი იყო მაშინდელ დროში. თემმა გადასწყვიტა—მაყვალა დაშორებოდა თავის ავ ქმარს და ნება მისცა სხვასთან ეცხოვრა; და თუ დასჭირდებოდა, თემი დახმარებასაც გაუწევდა მაყვალას: სრულებით მოსწყვეტდა თემის მოწინააღმდეგე წევრს, მის ქმარს. ამ გვარ განდევნას მაშინდელი მთიელი, როგორც ცეცხლს, ისე ერიდებოდა. მაყვალამ ვერ გამოიჩინა იმდენი მხნეობა, იმდენი ენერგია, რომ თემობრივ წეს-წყობილების საუკეთესო მხარე თავის სასარგებლოდ გამოეყენებინა. თემი ხომ ნებას აძლევდა შეუღლებოდა „საყვარელ“ კაცს. საუბედუროდ მაყვალაში ოჯახმა სძლია. მაყვალა მეტად სუსტი არსება გამოდგა. მაყვალა მთიელ ქალთა შორის მოწინავე ქალი არაა. მაყვალა არ დაღუპულა უსამართლობასთან ბრძოლაში, რადგან გაბედულად ვერ უწევს წინააღმდეგობას თავის მწარე ცხოვრების პირობებს.

ალბანელი.

(შემდეგ იქნება)

მცირე შენიშვნა მამულების შექმენის საუბრად.

ქართული ჟურნალ-გაზეთები დიდ ყურადღებას აქცევენ უმიწა-წყლოდ დარჩენილ ქართველ გლეხებს და მიწა-წყლის შერჩენის საქმეს ბევრს სწერენ, ბევრს ამბობენ, მაგრამ ეს სულ სიტყვით, საქმით ჯერ ვერაფერს ვხედავთ, რაც, ცხადია, ფრიად სამწუხაროა. როგორც „დროება“ გადმოგვცემს თურმე გურულ გლეხებს დავაც დაუწყიათ ურთი-ერთ შორის მიწის შესყიდვისათვის.

თურმე გლეხებს ფული უშოვნიათ და მიწა კი ვერსად აღმოუჩინიათ. ეს თუ მართალია, და თუ საზოგადოება და ან კომისია არსებობს, რომელსაც მიზნად აქვს გლეხებისათვის მიწის აღმოჩენა და მათი მოვლა-პატრონობა, უმორჩილესად ვსთხოვ ასეთ საზოგადო წევრებს მომმართონ წერილით და რამდენსაც მოისურვებენ მიწას, მე ვაყიდვინებ სოხუმის ოლქში, შელავათიანის პირობით.

მესამე დღეა, რაც თავადმა ცამბაიამ 525 დესეტინა მიწა მიჰყიდა რუსებს, 120 მან. დესეტინა: აქვე უნდა შევნიშნო, რომ ამ მიწაში 1902 წელს 300—400 მან. აძლევდნენ დესეტინაში, მაგრამ არ გაუყიდნია, ეხლა კი მესამედზე ნაკლებ ფასში გაჰყიდა. ეს მიწა მდებარეობს სოხუმის ოლქში ზღვის

პირიდან მესამე ვერსზე. ასეთი მიწები ადგილობრივ თავადებისაგან ბევრი შეგვიძლია ვიშოვოთ და დროც ხელს გვიწყობს, რადგან ჩვენი ბრწყინვალე წოდება ნივთიერად ძრიელ დაქვეითებულია.

ქალაქი სოხუმი

ივანე თურქია.

თ ე ა ტ რ ი

27 თებერვალს ქართულ თეატრში ითამაშეს ლეონი და ანდრეევის ზეის „დღენი ჩვენი ცხოვრებისა“.

დადის ნიჭით დაუსტავს ლეონი და ანდრეევი თავისი ხალხის სულური ვითარებას. ვიან ამ ხალხს იცნობს, — ნათლად დაინახავდა, რომ ზეისში მარტო სტუდენტი, ოფიცერი და სხვა კი არ არის გამოყვანილი, არამედ, შეიძლება ავტორის უნებურად მოელი ერი სდგას ჩვენ წინაშე. მისი სული რაღაც ბუნდოვანი და გაურკვეველია. ბურუსით არის მოცული მისი გრძნობა და გონება. გონება არ არის სრულიად განუფიქრებელი ბუნდოვანი გრძნობისაგან. ამიტომაც იგი მუდამ გაიძახის, — არ ვიცი რა მინდა, რა მწადინა, რა არის სიამრთლე, რა არის კარგი და ცუდი და სხვა. მუდამ ამასევე ჰფიქრობს, მაგრამ ვერასოდეს ვერ ასაქმებს მსჯელობას. დაქანული არაყს მიამართავს. დამთვრალი სტირისი. მერმე ჩხუბსაც გამართავს. მერმე კიდევ შესწუხდება, რომ-სივლასე ჩაიძინა, —ბოდიშს მიამართავს, შემდეგ ისევ არაყს და კონიაკს, ისევ ტირილს, მერმე სიმღერას, კონცხს. ისევ კონიაკს, ისევ ცრემლს და ასე დაუსრულებლივ.

ახალგაზრდანი, თავისუფალი მთავრები, ბუნების წაღთა შინა ქეითებენ, არეთა და სიმღერით სტუბებთან. მაგრამ მოსკოვის ზარის გრადლი მაშინვე ჰაკრში ანებებს მათ მხარელებთან. მთვარეც ამოვა, —და აქაც რაღაც უცნაური რეჟისა ხდება მათი სულის ბუნების საუცხხოო მოვლენისადმი: გაურკვეველობა, ბუნდოვანობა გრძნობათა, ტირილი, ისევ არაყი, არაყი...

ახალგაზრდანი, სიყვარულით ადგხსებულს, თავლის წინ ხნეობით დაცემული დედა საკუთარ ქალს ჰეიდის ფულად, რუხინს, —და არა თუ ქალს ვერ შეუკრებია იმდენი ძალა, რომ წინააღმდეგს ამ უბედურებას, გაიჭრას, ექებოს ღუგმა შრამითა და შებდალული ნამუსი დაიღვას შეურაცხყოფილთაგან, არამედ მიჯნურიც უთავბოლოდ იტანება, ხელს ჰკრავს საყვარელს, მაგრამ იმავ სისტემში სცხოვრებს, სხადც თავლით უყურებს თავის საყვარელ არსების გარეგნული წუმბეში ცურვას. ტანჯვა, ცრემლი და არაყი, —აი მისი დონისძიება და ნუგეში.

ოფიცერი, ისეა დატანჯული, „განათლებლის“ და კარგი საზოგადოების მძებნელი, თან ქალის ხორცს ჰეიდობს, თანაც ამ ორგანიზმად სტუდენტებს ჰმეტყუებს,

მათ „განათლებულ“ ტანისმოსის ჰეატრის, არეთ დაითრობა, მერმე დმერთზედ დაზარაკობს, ფილოსოფოსობს ისევე უთავბოლოდ, როგორც უთავბოლოდ სცხოვრებს და ღოთობს.

ეველანი ერთად ღოთობენ, მხარელებენ და თან იტანჯებიან. ოფიცერი, რომელმაც არ იცის ახალგაზრდა სტუდენტის სიყვარული თავის-ნასეიდ ქალისადმი, ამ ახალგაზრდას და მის ამხანაგსაც ჰმეტყუებს ქალთან ქეითეში. ისედაც მოვრალი მიჯნური ჯერ დაითრობა, მერმე ოფიცერს წაეხსუება. შეექმნება ხმლის და რეველეერის ტრალი; მერმე გაშეგება, ბოდიში, ტირილი, შემდეგ არაყი, ტირილი, შერიგება მიჯნურთა, ოფიცერის სინანული და... შემდეგ ალბად ცხოვრებაშიაც ისევ ტირილი, არაყი და ტირილი...

რა ხალხია ეს ხალხი? —ბავშვი, გაღოთებული ბავშვი, რომელსაც არაფერში ზომს არა აქვს, რომელსაც არაფერი წესიერი არა აქვს. მათი ქეითე, ქეითე არ არის, სიყვარული სიყვარულს არა ჰკრავს, გმირობა გმირობას, გრძნობა —გრძნობას. ეველაფერი არეულია. როგორც ბავშვები —ხან იცინიან, ხან სტირიან. ბავშვებისაგან მხოლოდ მით განიხრევიან, —რომ ღოთობენ მუდამ, დაუსრულებლივ, და მხოლოდ არეის ხუხუის შემდეგ ახნდებათ გრძნობა და ცრემლებსა დვრანს.

„სად მასხვს, რამდენ ადგილს მე ცრემლი დამიდვრია“, ამბობს ონოფრე. და მართლაც, ძელი დასახსროვრებელია. იგი მუდამ და ეველგან მტირალია. დრო და სივრცე მისთვის დამოუკიდებელია არეისაგან და კონიაკისაგან. ცათა შინა მშვიდობა და სთნობა, კაცთა შორის და სუფრასზედ კი არაყი და კონიაკი, —აი მისი იდეალი, რომელზედაც იგი მუდამ ჰფიქრობს და მუდამ ახხორციელებს ბოთლებით სვსე სუფრასზედ.

როგორც ბავშვი, ასეთი ხალხი კეთილიც არის და ბოროტიც ერთისა და იმავე დროს, როგორც ერთისა და იმავე დროს კიდევაც იცინის და კიდევაც სტირის. მან არც კი იცის, რად ჩაიძინა უსსტიკეის დასაშუიცი, და ეს მეთრე გენიფსმა მწერალმა, დოსტოევსკიმ, ნათლად გადაგვიამლა თვალ-წინ...

და განა ცხოვრების მარტო ერთ ან რამდენიმე სიფრამი ჩნდება ასეთი სხით მათი ბუნება? —ეველგან და ეოველ შემთხვევაში —იგი ასეთია —უნანური, მტირეწლოვანი და თან გულის შემზარავი. ან კი რა უნდა იფოს გაღოთებული ბავშვი!..

ჩვენი ბუნება სულ სხვაა. სრულიად მოკლებული უნდა იფოს დადამანი დაკვირვების ნიჭს, რომ მათი და ჩვენი ბუნება ერთმანეთს ამსგავსოს. თვით მარხის მცხოვრებლებთან შეიძლება გვექნდეს რამე საერთო, —ამათთან კი არაფითარი.

ამიტომაც თეატრში სიცილ-ხარხარი იყო ტირილის მაკვირდ. არ იფიქროთ, რომ საზოგადოებას ვერა გაეგოს რა და მიტომ დაეწეოს ხარხარი. საზოგადოება ცოცხალი იყო, მაგრამ ისეთი, რომელსაც ესმის ცოცხად თუ ბეგრად ხელოვნური ნაწარმოები და ავტორისაგან ხელოვნ-

ხურად დასტული სუფიერი მდგომარეობა ადამიანისა. იცოდნენ არაჩვეულებრივ კრძობათა უწყსრებაზედ; ურიგობაზედ, უცნაურობაზედ, ხოლო მათი ტანჯვა, ვინაცხეს, იქნებ ჩვენ უფრო გვაკლავდა გუფს, ვიდრე მათ მოძმეებს, იმავ უთავბოლო ტანჯვას შეხვეულ ხალხს უკლავს ხოლმე. მსახიობებმა გვარაიანად ითამაშეს.

B:

(გუფსი)

მაცდურო!

რას ვაქნევ მაგ შენს ღვთიურ ხატებას:
 ან შენს უსუსურს
 ტუჩს—ვარდის კუკურს?
 რას ვაქნევ თვალებს—ციხს ელვარებას,
 ან შენს ხმას ციურს,
 ტკბილს მელოდირს?
 თუ კი, მაცდურო, შენი ერთგული
 უღვთოდ აწამე, დაჰმე, გასწირე
 და ვენების ბრჭყალით მტარვალის გული
 დაისაკუთრე, მოინადირე?

ი. ბრიშაშვილი.

ინგილოთა ყოფა-ცხოვრება

(ეთნოგრაფიული წერილები)

1.

დროს გატარებაში, დღეობაა თუ ნათლობა-ქორწილი სიმღერები არ იციან. მთელი საინგილო, რომ დაიარათ, ვერსად ვერ გაიგებთ ვერც ერთს ქართულს სიმღერას, თვით უბრალო ქართული მრავალ ჟამიერიც-კი, რომელიც მთელ კავკასიის ერებშია გავრცელებული, აქ ხსენებაც არ არის. შეუძლებელი კი არის, რომ ძველად ლეკების დამკვიდრებამდის არა ყოფილიყვეს გავრცელებული საინგილოში სიმღერა-გალობლები. თუ კი საქართველოს ყველა კუთხეებში ხალხი გუთანზედა და კალოზედაც კი არა ჩერდება და მუდამ მღერის, საინგილო რაღად იქნებოდა ყველა ამას მოკლებული? ლეკთა და თათართა ზედგავლენის მთელის საუკუნოების განმავლობაში, მათ მტარვალობას და აწიოკებას დაუვიწყებია ინგილოთათვის ქართული ეროვნული სიმღერები. მათ მაგიერ საინგილოში არა იშვიათად შეხედებით თარზედ მომღერებდნენ ინგილოს, რომელიც

ზედ დამღერის თათრულს ან ლეკურს ბაიათებს. დროს გატარებაში სმის დროს არ იციან სადღევრძელობების თქმა და სხვა რამ ჩამოლოცვა, ისინი მხოლოდ წყნარად ეტყვიან ხოლმე ერთმანეთს: „დაგლოცოს ღმერთმა, დაგლოცოს!“ და მეტს არაფერს. სიმთვრალე აქდომ სირცხვილად ითვლება და რაც გინდ დიდი წვეულება იყვეს, მთვრალს იშვიათად ნახავთ, თუმცა ღვინოს კი ყველანი სვამენ კაცებიცა და ქალებიც, ქრისტიანებიც და მუსულმანებიც. სმის დროს ძალის დატანება არ იციან, ვინაც რამდენი უნდა იმდენსა სვამს. სასმელ ქურჭლად ჭიქების მაგიერ პატარა თიხის ღოჭებს ხმარობენ, რომელსაც „არაწს“ უწოდებენ და რომელიც ერთის ხელიდან მეორეში გადადის და ვინაც რამდენი უნდა, იმდენსა სვამს. თვით სიტყვა „არაწი“, მე მგონი იქიდგან წარმომდგარა, რომ სულ არ ასწიო ქურჭელი, სულ არ გამოსცალო, ღვინო სხვებსაც დაუტოვეო. სმის დროს თუ ვისმეს შეამჩნიეს, ღვინო ეკიდებო, უფროსი ვინმე ჩუმად ეტყვის „ზევით იქნაო“, ე. ი. ზევით თავში ღვინომ გაწყინაო და შეზარხოშებულიც მოვალეა, მაშინვე ადგეს და ჩუმად გაიპაროს.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ყველა დროს-გატარება, ნათლობა-ქორწილი, თუ წირვა, საკვირველის სიწყნარითა და სიმშვიდით სწარმოვებს და არავითარი შფოთი და დავიდარაბა არ მოსდევს. თვით უდიდეს დღეობის ქურმუხობის დროსაც კი, სადაც მთელი საინგილო ქრისტიანი, თუ მუსულმანი იყრის თავს, საკვირველი სიწყნარე არის ხოლმე დატული. თუმცა ამ დღეობის დროს მხიარულობა და დროს გატარებაც ბევრი იციან, მაგრამ ჩხუბსა და აყალმაყალს ვერა ნახავთ.

საზოგადოდ ინგილონი წყნარი ხასიათის ხალხნი არიან და უკადრის სიტყვა-პასუხისა და ლანძღვაგინების ხმარება არ ეხერხებათ. თვით ჩხუბის დროსაც კი იშვიათად აკადრებს ვისმეს ინგილო. ცუდს სიტყვას და მხოლოდ ყურუმსაღსა და ახმას თუ უწოდებს.

ინგილოს საზოგადოდ კარგად უყვარს ჯამა-სმა. მაგრამ ყველაზედ უფრო საყვარელი საქმელი ინგილოებისა კამეჩის ხორცია და ფლავი. კამეჩის ხორცის სიყვარულით განთქმულია ინგილო. კამეჩის ხორცისაგან ამზადებს ინგილო ბასტურმას—ეს სამწვადე ხორცია. წვრილად დაჭრილს ხორცს ჰყრიან ქოთანში, ზედ ხახვს წვრილად აჭრიან, შინდის წვეწასა და ცოტა ძმარს ასხამენ და ასე ინახავენ მთელის თვეობით და როცა უნდათ, ამოიღებენ და ხელდა-ხელ მწვადს გააკეთებენ. ყველაზედ ბევრს კამეჩის ხორცისაგან ჭიქინაგურებს ე. ი. ძეხვებს აკეთებენ. წვრილად დაკვიპილ ხორცით ნაწლევებსა სტენიან, რამდენიმე დღით გარეთ ჰაერზედ ჰკიდებენ და მერე ბუხრის წინ აწობენ და ლორივით გამოჰყავთ. ამ გამხმარს, ლორივით გამოსულს, კი

ქინაფურებს ყველანი აკეთებენ ღარიბიცა და მდიდარიც, რადგანაც ზაფხულში, მუშაობის დროს ერთ უმთავრეს საქმელად ესა აქვთ. კამეჩის ხორცი-საგანვე აკეთებენ აგრეთვე კახანს, მაგრამ კახანს უმეტესად უფრო ცხვრისაგან აკეთებენ. კახანიც გამხმარი ლორივით გამოსული ხორცია. მთელს ცხვრის ლეშს მარტილ-წყალში სტოვებენ ერთს კვირეს, მერე აშრობენ რამდენიმე დღეს ჰაერზედ და შემდეგ ბუხართან ჰკიდებენ ბოლზედ. ეს გამხმარი ხორცი მეტად ხელსაყრელია გლეხკაცობისათვის, ზაფხულის ცხელს დღეებში, როცა ინგილოები სოფლიდგან შორს არიან გაფანტულნი სამუშაოდ, მაშინ ინგილოს ეს გამხმარი ხორცი თან მიაქვს და როცა მოშოდება, ხელ-და-ხელ მწვადს გააკეთებს, შესწავს და შეექცევა. ამ მხრივ კახანი და ქიქინაფური მისწრებაა მუშა ხალხისათვის. მაგრამ ყველაზედ უფრო საყვარელი საქმელი ინგილოთა ფლაფია. ბუნება საინგილოსი ხელს უწყობს ბრინჯის მოყვანას, ამიტომ რაც გინდა ღარიბი გლეხკაცი იყვეს, რამდენიმე ფუთი ბრინჯი მაინც უნდა მოუვიდეს. მართალი უნდა სთქვას კაცმა, ბევრგან საინგილოში მეტად კარგს ფლავს აკეთებენ. გარდა ამისა ინგილოებს საშინლად უყვართ: გირცი, ისრიმი, დობლაჯი, სირილი და სხვა. გირცი—ქინქრისაგან და საზოგადოთ მხლისაგან გაკეთებულ-შეზავებული ხინკალია, ხშირად გირცს ხორცისაგანაც აკეთებენ; ისრიმი—საზაფხულო საქმელია, რუსულ ოკროშკის მინაგვარი და კეთდება მაცვლისა და მკუხე ყურძნის წვენი-საგან, რომელიც თან დანაყილი ნიორით არის შეზავებული; დობლაჯი—წარმოადგენს ლორსა და ბრინჯსა ერთად მოხარშულს; სირილი—კიდევ მსუქან ხორციდგან მოხარშული გრძლად დაქრილი ცომის ნაქრებით შეზავებული წვენია.

ინგილოები თვალსაზრისად განიყოფებიან ორს სხვა და სხვა ბანაკად, რომელთ შორისაც მრავალი განსხვავებაა ხასიათსა და ცხოვრებაში. ინგილოები ზაქათალის ოლქის ორს საბოქაულოში სცხოვრობენ კაკისა და ალიაბათისა, ანუ ძველის სახელწოდებით ელისუსა და ენისელის სამოურავოებში. პირველში სარწმუნოებით ქრისტიანები არიან, ხოლო მეორეში მუსულმანები. ჩვენ აი ამ ორ საბოქაულოს ინგილოებზედა გვაქვს ლაპარაკი და არაფერს არ ვიტყვით იმ სულით ხორცამდის გადაგვარებულ-გაღვრებულს ინგილოებზედ, რომელნიც მრავლად არიან ბელაქანში, ქარში, ფიფინეთში და სხვაგან. იმათ მხოლოდ ბუნდოვანად და შერჩენიანთ ხსენება თავიანთ ოდესღაც ქართველობაზედ და დღეს ისეთი უკიდურესი ფანატიკოსები არიან, რომელთა მზგავსნიც იშვიათად მოიძებნება თვით მუსულმანებში.

ენისელი ანუ ალიაბათელი ინგილო შეუგნებელია, გონება-განუვითარებელი, ხეპრე და ისეთი მონა-მორჩილი ბეგებისა, მოღებებისა და უმეტესად მთავრობისა, რომ უბრალო პოლიციის დარაჯის და-

ნახვანდაც კი ელეთ-მელეთი მოსდით. ელისუს ანუ კაკის ინგილო-კი უფრო ამაყია, გულადი, ზრდილობიანი და სწავლის მოტრფილუ. იმ დროს, როცა ენისელში ერთად-ერთი სასწავლებელია ს. ალიაბათში, რომელშიაც ხშირად 3—5 მოსწავლის მეტი არ მოიძებნება, კაკის საბოქაულოს ინგილოთა თითქმის ყოველს სოფელში სკოლები არსებობენ და თვით კაკის ნორმალულ ორკლასიან სასწავლებელში ხომ ტევა აღარც კი არის. თუ რამდენი განსხვავებაა სწავლა-გინათლებისადმი მისწრაფებაში ენისელისა და კაკელ ინგილოთა შორის, იქიდანაცა სჩანს, რომ კაკის ნორმალური სასწავლებელი მთავრობამ პირველად ალიაბათში გახსნა, მაგრამ ალიაბათელებმა ბავშვები არ გაგზავნეს სასწავლებელში და მთავრობამ არ იცოდა, რა ექნა სასწავლებლისათვის. მაშინ კაკელებმა შესთავაზეს მთავრობას, შენობა, ბაღი და სხვა სასკოლო მოწყობილობა და მთავრობამაც იქ გადაიტანა სასწავლებელი. უნდა აღვნიშნოთ ამასთანავე, რომ თუ ვისმე ინგილოს უსწავლია და შემდეგ ცნობილი ყოფილა საქართველოში, ეს უთუოდ კაკის ინგილოები ყოფილან.

ასეთს განსხვავებას კაკელსა და ენისელს შორის, რასაკვირველია, სარჩულად უდევს მათი ისტორიული წარსული. დღევანდელი კაკის საბოქაულოს ინგილოები ყველანი სოფ. კაკიდგან წარმომდგარან, აქედგან გამოყოფილან და ცალკე სოფლები დაუარსებიათ. სოფ. კაკი კიდევ ძველად თავისუფალი სოფელი ყოფილა, ყოველივე ხარჯისა და გადასადებისაგან განთავისუფლებული, რადგან მისი მცხოვრებნი ყარაულ-დარაჯის როლს ასრულებდნენ. ს. კაკი მდ. ქურმუხის ვიწრო ხეობაშია შექცედილი, საიდგანაც გზა-დადესტანში გადადის, ამიტომ კაკელნი დარაჯად იდგნენ, რომ არ ჩამოეშვათ, გზა არ მიეცათ საქართველოს ასაკლებად წამოსულ ლეკთა ურდოებისაფვის. საქართველოს მეფენი პატივი ეპყრობოდნენ მათ, ანებიერებდნენ და მუდამ ასაჩუქრებდნენ, რათა კარგად და მუყაითად აესრულებინათ დაკისრებული მოვალეობა. ამ განებივრებიდგან წარმოსდგება მათი სიამაყე, თავისუფლების მოყვარეობა და შეუპოვრობა.

ენისელები კი შახაბაზისაგან საინგილოს აკლებისა და განიავების შემდეგ დარჩენილ ქვრივ-ოხერთა და უპატრონოდ დარჩენილ წარმოადგენენ, როცა ქართველთა მფლობელობა მოიხსო საინგილოში და ქართველთა ნაოხარს ლეკები დაეპატრონენ. ეს ამბავი ნათლად არის გამოთქმული ერთს ხალხურ ლექსში, რომლის ნაწყვეტებიც არ შეგვიძლიან არ მოვიყვანოთ:

...გადმოიარა შიამა (ყიზილბაშმა)
 გაგვიწია აობა (ავკაცობა),
 შივ ლეკები ჩავვიყენა,
 მოჰყვა სჯულის ძიება.

უმრავლესნი ჩონი ძმები
 იქ წაასხა ტყეობა,
 მდიდარ-შემძლე იქ გაიქცა,
 დარჩა ოხერ-ობლობა

ე, ქიზიყი და კახეთი,
 აქედ არის რჩეობა, *)
 ოხერ-ობოლი დაქუჩდა,
 კიდევ შეპკრეს თაობა

აი ეს ოხერ-ობოლი, რომელნიც შახაბაზის ტყეობას გადარჩენილან და რომელთათვისაც ქართველ წარჩინებულთ თავი მიუწებებიათ და თითონ კახეთისაკენ უქნიათ პირი, მოგროვებულან ალიაბათის-ენისელის საბოქაულოში. ეს ოხერ-ობლები უპატრონოდ დარჩენილნი ყმებად ვაიხადეს დაღესტნიდამ ჩამოსულმა ლეკებმა, რომელთაც უზომო ხარჯებს ახდევინებდნენ (ახდევინებენ დღესაც კიდევ); მუდმივ აწიოკებდნენ, სტანჯავდნენ და აწამებდნენ, რის გამოც საბრალო ენისელი ინგილო დიჩაგრა, გონება დაეზო და გაველურ-გახეპრედა.

სიტყვამ მოიტანა და უნდა ვსთქვათ, რომ საინგილოში არც ერთი თავადიშვილი ან აზნაური არ მოიძებნება. ისინი, როგორც ზემომოყვანილს ლექსში არის ნათქვამი, ან სპარსეთის ტყეობაში მოპყვნენ, ან კახეთს შეეკედლნენ. მთელი საინგილოს ქართველობა გლეხკაცობისაგან შესდგებოდა და თუ არიან საღმრთო ქარში ან ბელაქანში ჩამომავალნი ვაჩნაძეთა და ლეონიძეთა, იმათ ქართველობისა არა სცხიათ რა და მხოლოდ ხსოვნით იციან, რომ ოდესღაც მათი წინაპარნი ქართველი თავადიშვილნი ყოფილან, თორემ სხვა არაფერი სცხიათ მათ ქართველობისა.

დაბოლოს არ შეგვიძლიან არ მოვიხსენიოთ ინგილოთ სტუმართ-მოყვარეობა. ამ მხრივ ინგილო პირველ ადამიანს მოგავგონებთ. რაც უნდა ღარიბი იყოს ინგილო, თუ მივიდა ვინმე მასთან, უსათუოდ ყონაღად, სტუმრად უნდა მიიწვიოს. — „მო ჩონსა ყონაღად კეთდებოდე“, გეტყვის ინგილო და, თუ მისი თხოვნა არ შეასრულე, დიდათ შეურაცხყოფილად ჩასთვლის თავისს თავს. სტუმარი ინგილოს შეხედულობით ღვთისაა და არაფერს დაიშურებს მისთვის, რაც კი მოეძებნება. თუ ღვინო აქვს, მაშინვე მოხდის ქვევრს და არაწით ცივი-ცივის ღვინოს მიართმევს. ყონაღობა ანუ სტუმრიანობა საშინლად არის გავრცელებული საინგილოში, მეტადრე ქალებში. ზამთრობით მაინც, როცა ბევრი თავისუფალი დრო აქვთ ქალებს, მთელის ოჯახობით იყრებიან და მიდიან ვინმე ნათესავთან სტუმრად დიდიან-პატარაინად. სახლში მხოლოდ მოხუცებულებსა სტოვებენ, ოჯახის საყარაულოდ. სტუმრებს თან მიაქვთ ხელსაქმეც, საკერი თუ საქსოვი და მასპინძლიანთსა სა-

ქმობენ, თან მიაქვთ ცოტა რამ ნობათიც: ვაშლი, მსხალი, წაბლი, თხილი და სხ. ეს არის თავისებური კლუბი, თავისებური დროს გატარება. სახლში მუდმივი ერთფერობით გაბეზრებულნი სხვებთან მიდიან სტუმრად, თან საქმობენ და თან ბაას-მასლაათში ატარებენ დროს.

სხვათა ბევრს რასმეს საყურადღებოს შეიცავს ინგილოთა ცხოვრება, მაგრამ ამაზედ შემდეგს წერილებში.

ზ. ელილი.

ჯილდო მეფისა +)

იქ, სად ღიახვს დაუდგარს შეირთავს მტკვარი და ხვალს მთები არე-მარეს ჭეჭენ შავ ჩრდილთა — კარის-კაცთ შორის და ბანოვანთ — ზღაპტში ზრდილთა, იჯდა ამაყად თეთრს ჩრდასში შეუე თამარი — თამარ გვირგვინში, შეუე დიდი მრავალთა ერთა და უგვირგვინოდ თამარ შეუე კვლავ მშუქნიერთა!

მას წინ მძღავრებს აცურება ტაღებს მტკვარი, ღიახვი ჩქარი მისედა ნაზინის კვლეს და მისი ტაღა ბორბოში შედგნად შეივარა გულს უნებდა და სილად ჭქმნიდა მკანს კადეს და თეშთა ნაცვლად შიგ სცურავდენ აწ კვლეთ-ნატუნნი და ზვირთნი მღვრეე მგზავრთაში დამე ნატუნნი.

და წარეტაცა იმ ნიაღვარს უთველის თვალი, მას სჭვრეტდა შეუე, აზატო თუ ემა აზვროსანი, თვალს აუფლებდა, თუ ვით სცემდა შორს კვლესი წყალი, პირის ფარეში, ახალგაზრდა მანდილთსანი, და მოისმენდენ: თითქოს წყალი აწ მას ამბობდა, რასაც რანდი, ან ქალწული მუნ ჩემად ჭვრძობდა.

და უცბად! შეუის საუკვარეო მაიმინა შავი, მეფის ხელიდან აფრენილი გაჭედა იმ ტაღებს და, სად კვლის ნაზინს შეასხამდა წყალი თეთრს ქათებს, იქ, ერთს ხის ტოტზედ დადგრემილმა ჩაჭკიდა თავი... და ახმაურდა მთლად ჩრდახი და შეოფი ერა და თვით შეუესაც გადაეფარა ჭმუნვის იერა.

„ვინ მომგვრის მე აწ ჩემს მაიმინოს იმ ნაზინიდან?“ ბრძანა შეუემ და თავის მხლებულთ მთავლად თვალი... და სდუმდა უკვლად. ან იძრდა სიტუკა პირიდან, მხოლოდ ისმულა ვით ჭეჭვარდა კვლესში წყალი, და მდუმარებათ გასცქეროდენ საშისა ნაკადს და ჭეჭობდა შიში აზვროსანს და მტურავსაც ნაქადს.

„ვინ მომგვრის, ვინა?“ — უხმა კვლად შეუემ თავზედ გმინს, ვინც უნდა იუოს: შორი ემა, თუ ემა სრას ნაზინადი,

*) ე. ი. რჩეული კაცი კახეთ-ქიზიყში გაიქცნენ.

+) ვინა ჩემი

თუ ვარის კაცი გულადი და მტურავი მარდი—
ვინც გამოიყვანს ჩემს მიმინოს მშვიდობის ნაწილს,
ჩემი წყალობა სიკვირისა ჯილდოა მისი!“ —
და სძახისუხად კვლავ არ ისმის ხმა არავისი.

და არ გამოდის არც სრას ზრდილი და არც უმა მარდი,
არც სჩანს თავხელი—კარგს ვანსკვლავუხად დაბადებულე
და ვისც არად უჩნს ადიდებულ წყალობა ნაჯარდი,
ისიც კი თეჭრობის გულის-ცემას შეჩერებულა:
—ზღვა არის მეფის უხვი გული და დაბრება,
მაგრამ ნამდვილ ზღვას მეფის ჯილდოც ჩაიძირება!

და კვლავ ტალღები მოსტურავენ მარად ახალნი
და ღვართქი წყლის კლდე ნაწილებს სსტაკადა სტემს,
ნაწილზედ მთები ჩაღვრემილან ცამდის მალაწნი
და ერთს ტოტზედ ჩარჩენილს მიმინოს სთვლემს.
და შესამუჟურ უხმობს მეფე თავხელს გმირს
და კვლავ ჭებრდება ვინც გასტურავს სსამს ნაწილს:

„ ვინც მომკვრის, იმას წყლის ტალღებში მად-
ლიდეს დმერთი

და წყლის ნაწილზედ დამაღდლოს მან თავის მკლავი,
მას მივსტემ უგულს, რასაც მისტემს მას მეფე ერთი
და რასაც მოსთხვოს მეფეს ერთი აქ მომაკვდავი!“ —
და ამ სიტყვებზედ უცბად ერთგან იბობს ხალხი
და მას უუხრებს აწ მეფე და იმას ჩარდახნი.

და მოამურებს მეფისაკენ ჭაბუკი ერთი,
იმისი თვალი მიბნედილა და სსხე კრთება,
აბჯარის ქვეშა ოღნავლა სტემს იმისი მკერდი
და ფეს ჭვარედინ გადაურბილი მის წინ ჩერდება:
—რაცა სთქვი, დიდო ქალბატონო, მეც დაგიჟერე
და ჯილდოს, ჩემო დედოფლო, მოგითხვო შერე. —

და ამ სიტყვებით სწრაფ დაეშვა ჭაბუკი ნაწილს,
უშიშარია აწ მისი გული და ცქერა თვალთა
და ერთ კიდევან, იბრუნებდა სსად ტალღა შავს ზირს,
იგი გადაჭრავს ზვირთებს მდგრიეს შედგრად მავალთა.
და მისის მკერდს მალე ტალღა შედგარა ჭებანდა
და მისი მკერდი მალე თვალთი აღარა სჩანდა.

და შიშით გასტქერს ჭაბუკისა აწ უგულს კვალსა,
მის სხნას ღოცულობს აწ მეფე და აბჯაროსნანი,
დმერთსა ავედრებს უცნობის თავს მანდილოსნანი
და ცათა მიმართ ღოცვით სავსეს აღაბურბოს თვალსა.
და შავ ქვაბიდან ვით ვეშაზი გამოდის ზვირთი
და თან გამოსდგეს მას ჭაბუკი და მისი ტვირთი.

წყალს აბობს მკერდით და მდინარეს ზევით მოჭექება,
ვაჟ, ოღნავ მოსჩანს მუქ ზვირთებში იმისი თავი. |
ხან ჭვარავს ტალღა და ხან ტალღას თან გადმოჭექება
და მაშინ მასთან ერთად მოსჩანს მიმინოც შავი.
და ვით ნაფოტა იმ ტალღებზედ იგი ირხევა
და ვით ისარი იგი უკან არ დაიხევა!

და უხარან უგულს. უგულს კითხულობს სსხელს —
და მის სსხელი არვინ იცის სით და ვინ არის,
მეფე ჭვითხულობს მის ამხანაგს და მისსა მხანგულს
და ჭაბუკისა მხანგულიც იქ არვინ არის,

და ხალხიც მოლოდ მის სიკვირეს აწ სსწყალობს
და მხარული მის ხსნისთვისც აღარ ღოცულობს.

და ამბობს მეფე და მის შუბლი აწ თითქოს სწუხის:
—ვინ მეტრევის რას მოხვოს მე ჭაბუკი თვის სსსხელს? —
და არ ვინ იცის რას მოათხვოს ის გასამრჯელოს
და არ ვინ იცის რად, რად უცდის მეფე იმ ზასუხს,
მოლოდ ჭაბუკი წყლისა ნაწილს სულ უსწორდება
და მისი თვალი მეფის ჩარდახს აღარ შორდება.

და დედოფალი მშვენეიერი, ელდა-ნაცემი,
წყალობის ნაცვლად რთს მის თვალებს ცრემლი სდიოდა,
უცბად მუხლს იყრის და რთს სსხე მისი ნაცვემი,
ზირ-წავარდნილს სიხუმეში, თითქოს სჩიოდა,
ცად მიბურბობილი მხურვალეს ღოცვას ამბობს
და იმ ღოცვასში ჭაბუკისა ხსნას აღარ ნატრობს.

და ზირ ქცუული ჭაბუკისკენ მზერს წყლის ტაროსს
და ეუხება:—თამამად! და მოსტურე ნაწილს!
მაგრამ თუ ის გსურს, რაც გასტყვავს ჩემს დანაწილს,
ჩემ სსმეფისა წყალთ ტალღებში შენ ვერ გატაროს!
და ჩაინთქევი, თუ ქალბატონს და შენს დედოფალს
იმასვე მოსთხვო, რასაც მოსთხვო ერთ მშვენეირ ქალს.

და კვლავ ამხედრდა ფსკერი წყლისა და ზვირთი შავი,
თავდახრით იდგა და უენოდ შიშს მეფეი ერი;
მოლოდ დედოფალს გადაჭერდა ჭმუნვის იერი
და მოლოდ იმას აწაი ამავად თავი.
და ერთხელ კიდევ მძვინვარებით ტალღა ჩაქანდა
და იმ ტალღებში ის ჭაბუკი აღარა სჩანდა!

შ. ამირეჯობი

მთის არწივი უამილი

ისტორიული ამბავი

(გატრსელება მეორე კარის)

მოწინავე რაზმის უფროსმა გენერალ პასსემა ვიკტოროვის რაზმის გაწყვეტის ამბავი გაიგო სიკვლილს გადაჩენილ ჯარის-კაცებისაგან. რაკი საქმეს აღარა ეშველებოდა რა, პასსეკი თავის გზას დაადგა და გასწია თ. ბებუთაშვილისაკენ.

საღამოს, პასსეკი რომ დაბანაკდა და ცეცხლი გააჩინეს ჯარის-კაცებმა, აქეთ-იქიდან გულშემზარავი ხმა მოისმოდა: „კურჩივლებო, ყაბარდოვლებო, ნავაგელებო, ქართველებო, აქ, აქეთ მოდიოთ!“ გზადაბნეული ვიკტოროვის რაზმის სალდათები თურმე ბნელეში დაყოლობდნენ და ამხანაგებს ეძებდნენ. რუსები რომ ამ ცეცხლში იყვნენ, მთიულები მხიარულობდნენ გამარჯვებას, თოფებს სკლიდნენ, მღეროდნენ და ხმა მადლო ღოცვებს ამბობდნენ. ახალ-

ახალ ხერგებსაც ბლომად აკეთებდნენ. გათენებამდის ცულების კაკა-კუკი არ შეწყვეტილა.

მეორე დღეს პასსეკმა რის ვაივაგლახით შედგინა სურსათისა და სამხედრო მასალის ტრანსპორტი და გაემართა დარგოსაკენ. წინა რაზმის უფროსობა ისევ თვითონ იკისრა, ხოლო არიერგარდი ჩააბარა პოლკოვნიკ რონჟევსკის.

ქოქიანი ხეობა, სადაც ვიკტოროვის რაზმი გასწყვიტა შამილმა, საესე იყო გახრწნილი გვამებით. ელდა ეცა პასსეკს და მის რაზმს, ეს საშინელი სურათი რომ იხილეს. მიადგა თუ არა პასსეკი ამ საბედისწერო ქოქიანს, უცბად იგრიალა თოფებმა და ხელახლა დაიწყეს ხოცვა, ჟლეტა რუსებისა. მამაცი პასსეკი ქორივით შეიქრა ბრძოლაში, იქ, სადაც რუსები მატლსავით ისრისებოდნენ, მაგრამ ტყვიამ გიუგმირა გული და პირალმა დაეცა დედამიწაზე. მოჰკლეს აგრეთვე პოლკოვნიკი ხონჟევსკი და მომეტებული ნაწილი ოფიცრობა. თვით პასსეკის გვამი უკვალოდ დაიკარგა. თურმე ჯარის-კაცნი ღამ-ღამე დადიოდნენ ჯგუფ-ჯგუფად გვამის საძებნელად, მაგრამ ამაოდ. ტყუილ-უბრალოდ საცოდავნი სიცოცხლეს სწირავდნენ და საქმეს კი ვერას შევლოდნენ. საყვარელ სარდლის გვამი ვერ იპოვნეს.

დადგა საშინელი, კრიტიკული წამი რუსებისათვის. შამილს შეეძლო სავსებით გაეწყვიტა რუსის მხედრობა და თვით მთავარსარდალი გრაფი ვორონცოვი ტყვედ წაეყვანა. ასეთს გაჭირვებაში რომ ჩავარდა ვორონცოვი, მისწერა მარცხენა ფრთის უფროსს გენერალ ფრეიტაგს--შეჰკრიბე ჯარი და გამოეშურე საშველად. ეს ბრძანება ხუთის სხვა და სხვა გზით გაუზავნა ფრეიტაგს, რა არის, ერთერთი შიკრიკი მაინც გადარჩება ცოცხალი და ფრეიტაგთან უვნებელი მივაო. თ. ბებუთაშვილს-კი შეატყობინეს--დაბრუნდი თემირხან შურაში და თან წაიყვანე რაც ანდიასა და გუმბეთში ჯარია გაბნეულიო.

დიღის 4 საათს, 13 ივლისს გრაფი ვორონცოვი დაიძრა შინისაკენ. რომ უფრო სუბუქად ევლო ჯარს, გრაფმა ბრძანა--მძიმე არა წამოიღოთ რა თან და ყველაფერი გააფუქეთო. პირველი მაგალითი თვითონ მისცა ჯარს და დააწვევინა მთელი თვისი ძვირფასი ბარგი.

14 ივლისს რაზმი მიადგა სოფელ შუანისს. შამილმა წინ უყელა რუსებს, მაგარი პოზიცია დაიჭირა გურდალის მთა-გრეხილზე და შეუქრა გზა. რუსების გასავლელი გზა ხერგებით აავსო შამილმა და მათი აღება უკანასკნელ ძალას-ულევდა რუსის მხედრობას. მოწინავე რაზმს უფროსობდა მელლერ-ზაკომელსკი და გრაფი ბენკენდორფი.

რაზმი მიიწვედა წინ ვიწრო ბილიკით დიდის გაჭირვებით. გზა-გზა მტერი მოსვენებას არ აძლევდა და სეტყეასავით ტყვიას აყრიდა. ამას გარდა დიდათ

უჭირვებდა საქმეს აუარებელ დაჭრილ-დაკოდილობა ჰატრონობა და საკაცეებით ტარება. ხელს უშლიდა აგრედვე ათის ზარბაზნის თრევა, რომლებითაც ველარ სარგებლობდნენ, რადგან ყუმბარები დიდი ხანია გამოალეული იყო.

ჯარი თოვლსავით დნებოდა და იტანჯებოდა შიმშილით და ავადმყოფობით. ოფიცრობა ილეოდა. დაიჭრა მძიმედ ბენკენდორფი; ქრილობა მიიღეს ნავაგინის პოლკის კომანდირმა პოლკოვნიკ ბიბიკოვმა, პოლკოვნიკ ზავალიევსკიმ, მილიციის ოფიცრმა თ. ერისთავმა, საგენერალო შტაბის ოფიცრებმა: შტაბს-კაპიტნებმა: გრაფ გეიდენმა და ბარონ დელვიგმა; პორუჩიკმა ლონგინოვმა და გრაფ დეზალმენმა.

ჯარის-კაცი ისე დაოსდნენ, რომ მოძრაობის თავი აღარა ჰქონდათ და დედა-მიწაზე ცვიოდნენ პანტასავით. აღიუტანტმა მოახსენა ვორონცოვს, ჯარს მოძრაობა აღარ შეუძლიანო. ბევრს ეცადნენ ლიდერსი, გურკო და ბელიავესკი, მაგრამ ველარა გააწყყესრაო.

ჯარის უფროსებმა თათბირი მოახდინეს და გადაწყვიტეს, რადაც უნდა დაგვიჯდეს, სარდალი უნდა გადავარჩინოთ ცოცხალი და უშიშარ ადგილს გავიყვანოთო.

აღიუტანტმა რომ მოახსენა გრაფ ვორონცოვს ასეთი გადაწყვეტილება ჯარის უფროსებისა, სარდალმა გულდამშვიდებით უპასუხა: უბედურება ჯერ შორსაა... ჩამოუარა მიწაზე გართხმულ სალდათებს და გაამხნევა სიტყვით. ტკბილ სალამის შემდეგ ვორონცოვმა იძრო ქარქაშიდგან ოსმალური კაუჭა ხმალი და გაჰქანდა ხერგებისაკენ. ამის დანახვაზე იხუვლა ჯარმა და უკან გაჰყვა საყვარელ სარდალს, რომელიც ჯართან ერთად იტანდა ათასგვარ გაჭირვებას. გამხნევება და აღფრთოვანება ისეთი ძლიერი იყო, რომ ასე გასინჯეთ მელუქნე-მარკიტანტები და ჩაღვადრებიც კი გამოეკიდნენ უკან ჯარს და წინ გაუსწრეს ვორონცოვს. გამხნევებულმა ჯარმა იერიშით აიღო ხერგი, მტერს დააცლევინა პოზიცია, მაგრამ გრაფმა ვორონცოვმა ისიც კარგად დაინახა, რომ ეს უკანასკნელი აფეთქება იყო სიმხნევე მამაკობისა. ამიტომ სარდალმა გადასწყვიტა ფეხი აღარ მოეცვალა ადგილიდან, ვიდრე ფრეიტაგი არ მოვიდოდა.

გულის გასაკეთებლად ჯარს ასეთი ბრძანებით მიმართა გრაფ ვორონცოვმა: ყველანი ვხედავთ, თუ რა გაჭირვებაში ჩავარდა ჩვენი რაზმი: ვარს გვახვევია გამარჯვებით აღფრთოვანებული უთვალავი მტერი. დაჭრილ-დაკოდილობა რიცხვი 1500 კაცს აღემატება. სასმელ-საჭმელი აღარ მოგვეპოვება. ყუმბარები თითქმის აღარ დავგროვებ. შეუძლებელი გახდა წინ წასვლა. შეიძლება გაუსხლტეს მტერს ღამის წყვილადში მკირეოდენი რიცხვი ჩვენებისა და სამშვიდობოში გავიდეს, მაგრამ მაშინ თავი

უნდა დავანებოთ და ღვთის ანაბარად დავსტოვოთ დაპირილ-დაკოდილი ჩვენი ამხანაგები. რალა თქმა უნდა, ჩვენთაგანი ვერავინ იკისრებს ჩაიდინოს ასეთი შეუწყნარებელი ცოდვა. მე ხომ ფიქრადაც არ მომივა ჩაიდინო ასეთი ცოდვა.

საქმე არც ისე ცუდათაა, რომ ყველაფერი დაკარგულად ჩაითვალოს. კაცები გავუგზავნე გენერალ ფრეიტაგს და ვაცნობე ჩვენი გაქირვება. ყველას მოეხსენება, რა სარისტიანი გენერალი ფრეიტაგი დაგვიხსნის გაქირვებისაგან. მაგრამ თუ გვიწერია ბედისაგან სიკვდილი, დავიხოცნეთ როგორც შეჭფერის რუსებს. მტერს რომ არაფერი ერგოს ჩვენის ქონებიდან, კარვები და საცვლები ნაჭრებად ვაქციოთ ქრილობათა შესახვევად, ხოლო დანარჩენი ქონება გავანადგუროთო*.

ერთად ერთი იმედი ფრეიტაგი-ლა იყო, ამბობდა თურმე გრაფი ვორონცოვი, შემდეგში რომ იგონებდა დარგოს ლაშქრობას. მე ჩემი თავი არ მენანებოდა, სირცხვილიცაა ჩემს ხანში და ჩემს ხელობაში სიცოცხლეზე ზრუნვა, მაგრამ გულს მიკლავდა დაკოდილობა მწარე ბედით.

გრაფ ვორონცოვის ბანაკი სოფელ შაუხალ-ბერდის ფერდობებს აეკრა. მდინარეს მეორე ნაპირს შამილის ბანაკი იყო და იქიდან სამის ზარბაზნიდან ყუმბარებს აყრიდა შამილი რუსების ბანაკს. უმოძრაოდ იდგნენ რუსები ერთ ადგილს და ისეთს გაქირვებას ითმენდნენ, რომ სამი კაცი ერთად ვერ იკრიბებოდა შამილის ყუმბარების შიშით. თვით ვორონცოვის კარავი თვალსაჩინო ადგილს იყო დადგმული და თუმცა ოფიცრობა ემუდარებოდა, ნება მოგვეცით სხვა უშიშარ ადგილს დავდგათ თქვენი კარავით, მაგრამ გრაფი არ ყაბულდებოდა. დამშვიდებით წვებოდა მოსაკეც ლოგინზე და კითხულობდა ახლად მიღებულ ინგლისურ გაზეთებს *) და სრულებით ყურს არ აქცევდა, რომ შამილს ადვილად შეეძლო ნიშანში ამოეღო მისი კარავი და მიეღწე-მოეღწეა.

18 ივლისს, საღამოს 5 საათზე, სანიშნო შუშხუნამ შეატყობინა ვორონცოვის რაზმს, რომ „მხსნელი“ ახლო-მახლოა.

*1 გრაფი ვორონცოვი რუსის ლონდონელ ელჩის შვილი იყო და ზედ-მიწვევით იცოდა ინგლისური ენა და ინგლისური ლიტერატურა. ოდესაში ყოფნის დროს, პუშკინის ლექსები რომ წაიკითხა, ასე დაახასიათა ვარსკვლავი რუსის პოეზიისა: უხვირო მიმბაძავი ბაირონისაო.

მეორე დღეს, 19 ივლისს, გენერალი ფრეიტაგი გაემართა ს. შაუხალ-ბერდისკენ, ხოლო აქედან ვორონცოვი აიყარა და ფრეიტაგისკენ გასწია. ერთი ორჯელ-სამჯერ ესროლეს რუსებს მთიულეებმა და მერმე თავი დაანებეს და გაიფანტნენ. როდესაც ჯარები შეერთდნენ, გრაფმა ვორონცოვმა შესძახა თავის რაზმს: მოახსენეთ „ურა“ თქვენს მხსნელსა და სიცოცხლის მომნიჭებელსაო.

20 ივლისს გრაფ ვორონცოვის რაზმი დაბრუნდა ს. გერზელს, სადაც აღარაფერი შიში აღარ მოელოდათ.

ასე უბედურად გათავდა დარგოს ლაშქრობა, სადაც რუსებმა დაჰკარგეს 3031 ჯარის კაცი.

დარგოს ექსპედიციამ ქკუა ასწავლა რუსებს და ამ დღიდან ხელი აიღეს დიდის რაზმებით შესვლაზე შუაგულ საჩაჩოში და დაღესტანში და დაიწყეს ნაპირებზე სტანიცების მოწყობა, ტყეების გაჩეხა და ნელ-ნელა წინსვლა. ახალმა ტაქტიკამ სული შეუხუთა მთას და, როგორც ზემოდ მოგახსენეთ; უკანასკნელად ბაწრის წვერი მოსწია თ. ბარიათინსკიმ 25 აგვისტოს 1859 წელს გუნების მთაზე და მთის არწივი შამილი გალიაში გამოამწყვდია.

დარგოს ლაშქრობისათვის გრაფ ვორონცოვს უწყალობა იმპერატორმა ნიკოლოზ პირველმა თავადის ღირსება.

ამ მცირე ისტორიულ ამბის უკანასკნელ კარში მკითხველს გავუზიარებთ ჩვენს მოსაზრებას, რომ მთის ბატონი შამილი, ეს შეუდარებელი იმამი დაღესტნისა, უბრალო ლეკი არ იყო. ჩვენ გვჯერა, რომ შამილის ძარღვებში სჩქეფდა ქართველის სისხლი, სისხლი იმ ერისა, რომელიც მიჩვეული იყო ბატონობას და მართვა-გამგეობის უნარიც ბევრჯელ გამოუჩენია სისხლით მორწყულ მრავალ-კარიან თავის ისტორიაში.

ა. ფრონელი
(შემდეგი იქნება)

რედაქტორ-გამომცემელი: პეტრე სურგულაძე.